

Ordinationsritualer i Grønland

– set diakront ud fra en postkolonial synsvinkel

Af Karen Langgård

Indledning

Ordinationsritualerne i den evangelisk-lutheranske kirke i Grønland er formet ud fra de danske ritualer¹. Ligesom i Danmark findes der kun ordinationsritualer for præster og biskopper. Nogle vil mene at det er påfaldende, at der udelukkende er disse to ritualer i Danmark (Iversen, 1999). Det er faktisk langt mere påfaldende, at det samme gælder for Grønland, i betragtning af den udstrakte brug af »nationalkateketer« og dermed også den meget centrale rolle, som kateketer har spillet lige siden Hans Egede, og som de stadig har i nutidens Grønland. Missionærerne indså på grund af de sproglige vilkår og landets kæmpe størrelse, at missionen var afhængig af, at man fik uddannet grønlændere til kateketer, således at de kunne undervise deres landsmænd i kristendommen, også i visse skolefag, og afholde gudstjenester. Dermed kom den danske mission til at omfatte et stort antal kateketer (uden ordination) og nogle ganske få ordinerede præster. I det 18. århundrede var der tale om meget få danske præster, nogle få danske kateketer og så et stadig

1. Den nyeste forskning (www.sila.dk/History/Start.html) sætter grønlændernes inuitforfædre indvandring til Grønland til slutningen af 12. århundrede e. Kr. Et par århundrede før kom nordboerne til Grønland. Nordboerne blev kristnet snart efter. De forsvandt en gang i det 15. århundrede, i modsætning til inuit, som fortsat levede videre i landet. I 1721 startede Hans Egede den danske mission – og dermed kolonisationen af Grønland – i nærheden af det nutidige Nuuk (før Godthåb på dansk). I 1733 kom også herrnhuterne til Godthåb. De forlod Grønland 1900 – og deres menigheder blev del af den danske mission. I denne artikel vil der kun blive set på den danske mission og senere grønlandske kirke. I 1905 blev den danske mission nemlig ved lov til den grønlandske kirke. Denne er forblevet fortsat en del af den evangelisk-lutheranske danske folkekirke. I kolonitiden var Grønland et lukket land. Missionen sørgede for skolen. Da landet blev åbnet op i 1950, kom andre sekter og religioner til Grønland. I 1953 blev Grønland afkoloniseret ved at blive del af Danmark. I 1979 blev det grønlandske hjemmestyre etableret. Ved lov (1993) fik den grønlandske kirke sin egen biskop i 1994, udpeget af dronningen. Administrationen af kirken derimod hører under Hjemmestyret.

stigende antal nationalkateketer, dvs grønlandere. Den grønlandske kirke hviler den dag idag i vid udstrækning på grønlandske kateketer, men nu i samspil med grønlandske præster.

Den første ordination i Grønland foregik delvist på grønlandsk og fandt sted i 1815. Selve ordlyden synes ikke bevaret. Det første ordinationsritual på grønlandsk, hvis ordlyd er bevaret, er fra en ordination i 1902. Dette ritual er det, der med visse ændringer i ordlyden, stadig er i brug. De senere versioner af dette ritual er aldrig blevet autoriseret.

Andre ritualer (dvs for dåb, vielse og nadver) blev oversat til grønlandsk allerede af Hans Egede og sønner (Hans Egede, (1721-26)1925, og 1742; Poul Egede 1756). Ordlyden blev gradvist forbedret og udskiftet i årenes løb. I 1783 publicerede den danske mission en ritualbog. Blandt andet Poul Egede stod bag den. Otto Fabricius genudgav den i udvidet udgave i 1819. Næste udgave kom i 1887. Men ingen af disse ritualbøger indeholder noget ordinationsritual.

Der findes et par mindre fremstillinger af missions- og kirkehistorien i Grønland (Ostermann, 1921; Lidegaard, 1993); den store omfattende fremstilling er stadig ikke skrevet.²

Arbejdsvilkår for den danske mission – og ordinationer af grønlandere

Det 18. århundrede og første del af det 19. århundrede

Hans Egede startede missionen i en periode, der ikke var gunstig for missionsprojekter (Fenger, 1876). Missionen havde økonomiske problemer lige fra starten, og de fortsatte. De kæmpestore afstande i Grønland er stadig et problem for landsdækkende organisationer, og var derfor selv sagt også for missionen et problem, der voksede proportionalt med, at den efterhånden dækkede hele Vestgrønland.

Herrnhuterne vandt den danske konges gunst i en periode og blev på denne måde til en vis grad konkurrenter til Hans Egede. Men selv om de døbte mange flere end Hans Egede ved at appellere mere til følelserne og ved at kræve mindre intellektuel viden om kristendommen, så holdt Hans Egede fast ved sin overbevisning om først at døbe voksne, når de havde en basal viden. For at formidle den var sproglig kommu-

2. Jeg har under dataindsamlingen til denne artikel kunnet trække på Chr. Tidemanns (p.t. KIIIP, Grønlands Hjemmestyre) viden om kirkelige anliggender. Ligeledes har biskop Sofie Petersen og domprovst Emma Balslev været behjælpelige med at finde materiale frem og bevare spørgsmål. Det samme gælder Anne-Marie Petersen og Niels Frandsen, Grønlands National Museum og Arkiv. Jeg vil hermed takke for hjælpen.

nikation nødvendig. Lige fra starten erkendte han, hvor vanskeligt det var at lære grønlandsk, og at han derfor ikke alene måtte se grønlænderne som modtagere af det kristne evangelium, men også måtte inddrage dem som sine hjælpere i missionen, for at evangeliet skulle kunne prædikes på menighedens modersmål. Med hjælp fra sine sønner og nogle grønlændere, men også assisteret af missionær Top (Bergsland & Rischel (red), 1986), skabte Egede et grønlandsk skriftsprog, og man begyndte at oversætte katekismus, bønner, salmer og dele af biblen. De successive revisioner viser indsatsen for at lære grønlandsk og samtidigt indsatsen for at udvikle sproget, så det kunne forklare og dække de kristne begreber. I Hans Egedes gengivelse af Fadervor og nogle danske salmer på grønlandsk ses kimen til den nutidige ordinationsliturgis terminologi.

Da den grønlandske kirke i 1921 så tilbage på 200 års mission, var vurderingen, at missionen var blevet båret af Hans Egede og af dem, som han havde inspireret blandt sine familierelationer til at tage over efter ham selv. De første 50 år blev karakteriseret som Egede-familiens periode. Efter den periode ansås missionen for at have gået ind i en stagnation (Schultz-Lorentzen, 1921).

Fra tid til anden dukkede der nogle religiøse vækkelser op, som missionen ikke havde kontrol over, og som blev startet op af grønlændere, som fx påstod, at de modtog budskaber direkte fra Gud. Den mest berømte af disse tilfælde fandt sted i 1780'erne og de tidlige 90'ere i et bestemt område i Maniitsoq-egnen (Lidegaard, 1986). Bevægelsen hvilede på en grønlandsk kvindes, Maria Magdalenes, ekstaser og fik navn efter hendes mand Habakuk. Berthel Larsen,³ der var blevet ordineret og placeret i dette område, havde sammenblandet den danske missions traditioner med de traditioner, som den herrnhutiske mission havde. Det blev opfattet som del af problemet, men egentlig ser det ud til, at situationen opstod på grund af reduceret kontakt til den danske mission og til Handelen (Gad III, 1976, pp 375 ff). Berthel Larsen døde. Det blev en af hans sønner (af blandet ægteskab, men regnet for grønlændere), Frederik Berthelsen, som gjorde indsatsen for at få de involverede grønlændere tilbage til den danske mission.

Skønt altså dette problem for missionen ser ud til at være opstået på

3. Berthel Larsen, en dansk kateket, havde siddet i Nuuk under en alvorlig krise for den danske mission i 1740'erne: Missionæren var gået over til Herrnhuterne. Berthel Larsen havde været tilbøjelig til at følge ham. Den, der klarede krisen og fastholdt hovedparten af menigheden, var Poul Grønlænder, en grønlænder, som Hans Egede havde uddannet til at blive kateket.

grund af reduceret missionsindsats, blev en generel reduktion af antallet af missionærer i Grønland fra ti til fem besluttet i begyndelsen af 1790'erne af administrationen i København. Det skete af økonomiske årsager, men også fordi der var meget ringe forståelse for mission (og for kirken i al almindelighed i den periode). Der havde lige fra starten på missionen og kolonisationen været gnidning mellem mission og handel. I slutningen af det 18. årh. havde handelen vundet i styrke. Derudover havde der i stigende grad været problemer med at tiltrække kvalificerede mænd til missionærembederne. Missionen måtte derfor basere sig mere på grønlandske kateketer, hvilket betød, at missionen blev langt mere grønlandiseret end handelen. I 1796 forlod den sidste kateket, der ikke var født i Grønland, missionen, og fra da af har alle kateketer været grønlandere, en del af dem født i blandede ægteskaber. Ikke alle danske missionærer blev flydende nok på grønlandsk til at tjene menighederne godt og til at blive del af lokalsamfundet. De grønlandske kateketer var dem af kirkens folk, der levede blandt befolkningen. Det problem, der var ved den udvikling, var, at der ikke var nogle regulativer for uddannelse af kateketer, selv om det fra tid til anden blev foreslået, at der skulle oprettes mere institutionaliserede uddannelsesforløb. Missionen byggede i høj grad på kateketerne, men man fandt ikke midler til at forbedre deres uddannelsesniveau. Fra 1792 udpegede man overkateketer (ajoqiunerit), men kun fem. Meningen var, at dette skulle afbøde manglen af missionærer. Men selv disse overkateketer fik ikke nogen yderligere uddannelse, og de blev ikke ordineret. De var dermed udelukket fra at udføre de fleste kirkelige ritualer. De kunne døbe spædbørn, men en sådan dåb skulle altid følges op af præstens velsignelse. Dåb af voksne og alle øvrige kirkelige ritualer kunne kun forestås af præsten. Kilderne synes ikke at vise, hvordan man forholdt sig ved begravelser. Vielser var et meget stort problem, idet missionen på den ene side ønskede at opretholde datidens moralske krav, men på den anden side kun muliggjorde, at missionæren kom meget sjældent og dermed lod par vente op til et år, nogle gange endnu længere. For detaljer og referencer til kilder, jf Gad III, 1976.

Den første ordination af en grønlander i den danske mission

Under Danmarks krig med England forlod missionærerne Grønland. Da der kun var een tilbage i Grønland, fik han fuldmagt til på biskoppens (Sjællands Stifts biskop) vegne at ordinere Frederik Berthelsen, dvs. den kateket, der havde været i stand til at stoppe Habakukbevægelsen. Denne ordination af Frederik Berthelsen blev den første ordination i Grønland (Gad, 1984, p 208), men den blev ikke fulgt op af en ændret

politik. Missionskollegiet i København, der havde administrationen af den danske mission i Grønland under sig, valgte at fastholde den linje, der allerede var gældende omkring de essentielle ritualer. Den afveg ikke derfra undtagen, da den stod over for den situation, at der kun var een missionær tilbage i Grønland, og at han også ville forlade landet et år senere.

Selve forløbet omkring ordinationen var følgende: Missionskollegiet besluttede at lade Fr. Berthelsen ordinere, vandt tilslutning fra Sjællands biskop, Münter, (under hvis stift Grønland hørte), og fik kongens resolution. Brevet, der bragte tilladelsen og pålæggene, nåede først missionær Hartz så sent i 1814, at han ikke kunne gøre noget ved sagen førend følgende sommer. Skønt Fr. Berthelsen var taget afsted fra Maniitsoq til Sisimiut, måtte han vende tilbage til Maniitsoq for vinteren. Næste sommer tog Berthelsen fra Maniitsoq allerede 23. maj, men nåede ikke Sisimiut førend 14. juni på grund af dårlig vej. Da missionæren ikke kom, begyndte Berthelsen at rejse nordpå, men så blev han informeret om, at missionæren var på vej. Ordinationen kunne omsider finde sted 9. juli i Sisimiut.⁴ Forløbet viser til fulde, hvor aldeles håbløst det var for de få missionærer at tage vare på deres vidtstrakte distrikter, også i perioder med mere end een ordineret præst.

Ordinationsceremonien gennemførtes dels på grønlandsk, dels på dansk. Det var meget vigtigt for parterne, at ikke kun grønlændere deltog, men også de danske i Sisimiut og ligeledes nogle danske fra Maniitsoq for at give Berthelsen yderligere autoritet over for hans medgrønlændere (Münters brev viser, at det var ræsonnementet). Ordinationen i sig selv blev gennemført på grønlandsk. Hartz havde oversat ritualet inklusive den latinske del – og han holdt sin ordinationstale på grønlandsk. Berthelsen var søn af en dansker gift med en grønlandsk kvinde, men da hans far ikke havde nogen overordnet position, blev børnene betragtet som grønlændere, og Fr. Berthelsen kunne ikke dansk. I hans egen beretning til Missionskollegiet skrev han selv, at han accepterede at skulle ordineres, men at han tvivlede på, om det var klogt, når han nu ikke kunne dansk (Berthelsen, 1815, s 2). Umiddelbart efter selve ordinationen besteg Berthelsen prædikestolen og talte over Markus 8.1-10. Derpå forrettede Hartz nadveren for de tilstedeværende dansker og grønlændere, samt for den nyordinerede. Berthelsen aflagde dernæst præsteden i kolonibestyrerens bolig. Den følgende dag, 11. juli, afholdtes li-

4. Fr. Berthelsen beskriver selv forløbet i sin indberetning adresseret til Missionskollegiet i Danmark. Hans håndskrevne brev er bevaret (i Grønlandske missionsberetninger generelt 1814/15). Dette brev vil jeg referere til som Berthelsen, 1815.

geledes gudstjeneste, hvor Hartz prædikede og Berthelsen forrettede nadveren, mens ved gudstjenesten, der afholdes d. 12. juli, prædikede Berthelsen og Hartz forrettede nadveren. Da folk stadig strømmede til kolonien fra bosættelser i distriktet, prædikede Berthelsen også 13. juli. Under disse gudstjenester blev et stort antal døbt, konfirmeret og viet, således som Berthelsen omhyggeligt beskriver det i sin beretning (Berthelsen, 1815).⁵ De mange gudstjenester viser, hvordan menigheden reagerede, når der efter lang tid endelig kom meddelelse om, at der var en præsteviet i nærheden. Folk ville blive ved at strømme til, fordi langt om længe kunne de modtage de sakramenter, de ventede på, og blive viet.

Brevet og den skriftlige autorisation fra Münter er bevaret (fra Jakobshavns Missionsprotokol). Hartz blev pålagt at indgive rapport til Münter og Det kongelige Missionskollegium, og den skulle inkludere en dansk version af hans tale. Den grønlandske gengivelse af ritualet, som Hartz udformede til ordinationen, synes ikke bevaret. Vi har kun de forskrifter, Münter pålagde Hartz at følge. Hartz får fuldmagt til »efter den apostoliske skik og den danske kirkes ritual, under inderlig bøn og håndspålæggelse at ordinere bemeldte national Catechet Frederik Berthelsen ... »Udover bemyndigelsesbrevet skrev Münter også et brev med en stor del instruktioner, inklusive den følgende: »Deres egen ordinationstale vil De vide at indrette således, at den gør indtryk på både Berthelsen og på tilhørerne. De vil formane ham i mit navn til varm iver og samvittighedsfuld opfyldelse af alle de pligter, som påligger ham samt opmuntre tilhørerne til kærlighed og agtelse for denne mand, den første med dem selv beslægtede lærer de ser blandt dem selv, og til taknemmelighed mod den konge, som så faderligt sørger for deres tarv.«

Münter skrev videre, at eden (som er bevaret i dansk oversættelse) skal være en grønlandsk oversættelse af den latinske som står i den danske ritualbog. Dog skal i den sidste passage autoriteten, som Berthelsen skal referere til, være Det kongelige danske missionskollegium og hvad anden klerikal autoritet som måtte blive etableret.⁶

5. Hartz rapporterede selvfølgelig også forløbet. Ostermann synes at basere sig på hans beretning, da han beskrev begivenheden på dansk (Ostermann, 1936a). Otto Sandgreen, som selv blev ordineret i 1938 (jf sektion 3 nedenfor), brugte Ostermanns beskrivelse, da han skrev om ordinationen i en bog på grønlandsk om kateketernes betydelige rolle (Sandgreen, 1974).

6. Med hensyn til dokumenterne har jeg modtaget stor hjælp fra arkivar Niels Frandsen, Grønlands Nationalmuseum & Arkiv.

Anden halvdel af det 19. årh og begyndelsen af det 20. årh.

I midten af 1800-tallet blev der oprettet to seminarier til uddannelse af kateketer (Ilinniarfissuaq i Nuuk i 1845 og Ajoqersuivissuaq i Ilulissat i 1847-1875). Skønt det blev overvejet, at nogle af dem, der blev uddannet til kateketer, skulle have yderligere uddannelse således at de kunne ordineres, så blev ingen af disse planer til noget, indtil manglen på danske missionærer endnu engang ændrede denne holdning til uddannelse og ordination, men kun for en periode (Wilhjelm, 1997).

Før etableringen af seminarierne blev etableret var nogle få grønlandere blevet sendt til Danmark på uddannelse. Blandt dem var Rasmus Berthelsen. Da så Ilinniarfissuaq startede i Nuuk, blev han beordret hjem til Grønland for at fuldføre sin uddannelse i Nuuk, skønt han ønskede at blive et år mere i Danmark. Uden nogen som helst empirisk begrundelse var den generelle diskurs blandt danskere en stedse gentagen påstand om, at grønlandere gennem et ophold i Danmark ville blive ændret til forkælede grønlandere, der ville afgrænse sig fra deres medgrønlandere på en indbildsk vis. Rasmus Berthelsen blev meget såret over behandlingen. Han tjente sit land som lærer på Ilinniarfissuaq og som den første redaktør af den grønlandske avis (fra 1861), hjalp inspektør H J Rink med at indsamle den gamle grønlandske mundtlige tradition og var med i den gruppe af mænd, som planlagde lokale demokratiske politiske organer (s. k. Paarsisut / Forstanderskaberne).

Men han glemte aldrig den måde, han var blevet behandlet på, da han ønskede et år mere i DK. Skønt han var en meget blid person, og skønt det var meget sjældent dengang, at grønlandere sagde fra, så har vi hans egen meget vrede beskrivelse af sagen (Kanstrup 1995; Wilhjelm, 1997). Berthelsen bad i et par af sine artikler i avisen sine medgrønlandere om at støtte de danskere, som gjorde en indsats for de lokale demokratiske organer, Forstanderskaberne, men understregede, at disse danskere behøvede hjælp, fordi de ikke havde indsigt nok i de grønlandske forhold til at kunne implementere ideer selv (Langgård, 1998; Berthelsen i Atuagagdliutit 1863, sp 19 og 1877, sp 186). Hans virke for samfundet var et levende bevis på, at et ophold i Danmark gav store resultater, men også på, at et sådant ophold gjorde personen mere selvstændig og langt mindre let at kontrollere.

I de sidste årtier af det 19. århundrede stod Missionen endnu engang over for, at ingen personer i Danmark var villige til at blive missionærer i Grønland. Først i den situation fik nogle få kateketer, nemlig i alt fire, yderligere uddannelse i Danmark og blev derpå ordineret. Alle disse fi-

re blev ordineret i Danmark.⁷ De synes alle at være blevet ordineret efter det danske ordinationsritual.⁸ Da nu disse fire ordinerede grønlændere tjente missionen vel, kunne man vel have forventet en gang mere, at autoriteterne ville skifte politik grundlæggende. Men så snart der atter var danske potentielle ansøgere, stoppede videreuddannelse og ordinationerne af grønlændere igen. Wilhjelm beskriver detaljeret, hvordan forholdene udviklede sig ved de to seminarier. I sin konklusion skriver han, at hvis nogen skal kritiseres for, at for lidt blev opnået ved seminarierne, så er det de danske autoriteter i Danmark. Deres første prioritet var at have fuld kontrol, anden prioritet var at få arbejdet gjort så billigt som muligt. De foretrak at betale en høj løn til en dansker, som var utilfredsstillende som prædikant i stedet for en lav løn til en grønlænder, som ville være velkvalificeret som prædikant, fordi de mere så missionæren som myndighedsperson end som ordets forkynner (Wilhjelm, 1997 generelt og specielt s 296; angående grønlænderes uddannelse i Danmark, se Bertelsen, 1945).

Selv om så få blev ordineret, var deres ordination et vigtigt skridt frem i den nationsopbygning (nation building) som var i sin vorden. I den grønlandske avis blev ordinationerne og de ordinerede nævnt (Atuagagdliutit 1876/77, nr. 6, sp. 88; Atuagagdliutit 1883/84, nr. 8, sp. 113⁹; Atuagagdliutit 1885/86, sp. 183), og avisens redaktør, Lars Møller, brugte dette som en lejlighed til at gøre status over de missionærer, der havde virket i Grønland, idet han udtrykkelig udtalte, at nogle havde virket bedre end andre! Han omtalte nogle af de gode ved navn (Atuagagdliutit, 1876/77, nr. 6, sp. 81-91). Lidt senere skrev Lars Møller og lige før ham en af de ordinerede, Jens Chemnitz, i avisen, at de som skulle bringe kristendommen til Østgrønland og til Thuleområdet, burde være grønlændere. De ideer blev forpurret i første omgang (Langgård, 1999a; Møller, At.1890/91 sp. 150; Chemnitz, At 1890/91, sp 40): Missionen i Angmagssalik startede med en dansk missionær i 1894, men han fik senere en grønlandsk kateket, Henrik Lund, som hjælper (1901-10). I 1904 blev stillingen som missionær overtaget af en grønlænder, Kristian Rosing.

7. Tobias Mørch, f. 1840, ordineret 1874. Han blev den eneste med titel af præst i Grønland indtil 1905, fordi til da blev alle de andre benævnt missionærer. Han blev placeret i Upernavik, hvor der stadig var udøbte, da han overtog posten. Fra 1887 blev han præst i Aasiaat (Ostermann, 1936b). Jens Chemnitz, f. 1853, og Lars Berthelsen, f. 1855, blev ordineret i 1883. Endelig blev Andreas Hansen, f. 1860, ordineret i 1889. (Wilhjelm, 1997; for detaljer om deres ophold i Danmark: Bertelsen, 1945).

8. Ingen grønlandsk version omtales. Henrik Wilhjelm mener også, at ordinationerne må være blevet holdt på dansk (pers. samtale jan 2002).

9. I denne artikel, skrevet af L. Hammeken, fortælles om Jens Chemnitz og Lars Berthelsens arbejde efter deres ordination – og det nævnes særskilt at Chemnitz har døbt et dansk barn (jf vigtigheden af at der var danskere tilstede ved ordinationen i 1815).

Efter århundredeskiftet kom der dog flere ordinationer, men første tilfælde – i 1902 – ser ud til at ligge i forlængelse af tilfældene i det 19. århundrede. Ordinationen skete tilsyneladende kun, fordi Missionen ikke kunne finde en dansker til Maniitsoq distriktet. I denne artikels kontekst er dette tilfælde meget centralt, fordi ordinationen foregik i Grønland og ordinationsliturgien blev oversat til grønlandsk. I sin indberetning til det danske ministerium beklager Schultz-Lorentzen, missionær og forstander for Ilinniartissuaq, sig over, at ordinationen af Elias Petersen i Nuuk i 1902 måtte gennemføres alt for hastigt, på grund af mangelfuld planlægning fra det danske ministerium, og fordi skibet fra Danmark var forsinket (Kopibog Godthåb Præstegæld. Mission og Seminarium. 1901-1904, s. 31). Atter ses problemerne ved, at højeste autoritet sidder i Danmark. I samme kilde ses også de specielle instrukser, som Schultz-Lorentzen lavede for ordinerede overkateketer.

I 1903 havde Kr. Rosing en artikel i avisen, hvor det klart fremgår, at ordinationen er vigtig i kirkelig henseende men også etnisk-nationalt set (jf sp. 120 med understregning af det grønlandske (Atuagagdliutit 1902/03, nr. 8)).

De næste ordinationer havde også deres specielle begrundelser, nemlig at de ordinerede ikke skulle tjene i Vestgrønland, men på en af de to nye missionsmarker der skulle dækkes, Østgrønland siden 1894 og 15 år senere – i 1909 – Thule området. Den første af disse ordinationer fandt sted i Danmark.¹⁰ Den næste ordination tilhører næste fase, hvor den grønlandske kirke var blevet etableret ved lov 1905, og hvor ordinationerne i højere grad fandt sted i Grønland.

Den grønlandske kirke 1905 og frem til nutiden

I 1905 blev Missionen omsider omformet til den grønlandske kirke (Loven om Kirke og Skole, 1905). Kirken fortsatte med at være den institution, der stod for skolen også. Fra da af skulle politikken være at sende personer med talent, når de var blevet uddannet til kateket, på videre uddannelse i Danmark.¹¹ I 1905 begyndte man i Grønland at udgive Nalunaerutit, et blad for den grønlandske kirkes ansatte. I dette blad

10. Kr. Rosing var i Danmark i et par år, blev ordineret og blev så sendt til Angmagssalik i 1904 til erstatning for den missionær som rejste i sommeren 1903, idet så kateket Henrik Lund var alene i et år. Kr. Rosings placering kan ses som en udløber af en konflikt, som Rosing var indblandet i – jf nedenfor i nærværende artikel.

11. A Bertelsen, 1945, angiver nogle talstørrelser (s 150): 3 ordinerede grønlændere i 1901 versus 14 i 1925 (7 præster og 7 ordinerede overkateketer). I 1928 omtaler Aage Bugge i sin beskrivelse af udviklingen på Ilinniartissuaq at op til da var 25 blevet sendt til Danmark (idet 5 af disse var blevet sendt afsted før århundredeskiftet) (Bugge, 1928).

diskuterede de danske og de grønlandske præster og kateketerne teologiske emner, undervisning og også de mere udvendige rammer om kirken. Fra 1905 afholdtes konventer. Referater fra nogle af disse konventer blev offentliggjort i *Nalunaerutit* (fx, *Nalunaerutit*, 1906 s 49 ff).

Når man læser referaterne fra præstekonventerne fra århundredets første årtier, bliver man vidne til en fortløbende debat om balancen mellem ønsker om at tjene alle menigheder godt og så ønsket om at opretholde sakramenternes hellighed ved kun at lade ordinerede forrette dem.¹² Men den debat fandt ikke kun sted på konventerne. Kateketer og præster debatterede også om det i artikler publiceret i *Nalunaerutit* (fx *Nalunaerutit* 1910, s 36 ff). Debatten fandt sted i Grønland, men også fra Grønland med / mod autoriteterne i Danmark, som det ses i referaterne fra konventerne. Det var en diskussion om teologi og menigheder, men også om, hvem der skulle have kontrol og have autoritet. Nogle ønskede at udvide rettigheder og pligter for overkateketerne ved at give dem bemyndigelse til at døbe, uden at præsterne skulle bekræfte ritualet, og til at vie. Andre ville ikke lade grønlænderne fået øget indflydelse på den måde (Grønlands præstekonventer 1906-62).

Flere og flere ordinationer fandt dog sted i det 20 århundrede. Men selv da kunne omstændighederne i visse tilfælde være som i det 19. århundrede: i 1937 måtte præsten i Thule pludseligt forlade sit kald på grund af helbred, og man ordinerede en ung kateket i 1938.¹³ Ratio mellem danske præster og ordinerede grønlændere i den grønlandske kirke og skole (ikke inklusive Thule) udviklede sig fra 12 versus 4 i 1910 til 6 versus 13 i 1937. I den samme periode steg antallet af uddannede kateketer, mens antallet af uuddannede kateketer faldt.¹⁴

En meget magtfuld person i anden halvdel af det 19. århundrede var Nic. E. Balle, missionær og forstander på Ilinniarfissuaq. I følge Wilhjelm lærte Balle sine elever, at de skulle lytte til deres egen overbevisning i teologiske sager. Wilhjelm finder, at denne indpodede holdning

12. Det er en debat, der uden tvivl blev influeret af, hvordan deltagerne var placeret i den kirkekamp, som fandt sted i Danmark i den periode mellem grundtvigianere og indre missions tilhængere. Men der var en gentleman aftale om, at denne kamp ikke skulle udstrækkes til Grønland åbenlyst. Den grønlandske kirke skulle fremstå som en enig homogen kirke, ikke mindst i de år hvor de tidligere herrnhutiske menigheder skulle indoptages i den grønlandske kirke. Men det betyder selvfølgelig ikke, at hver dansk missionær / præst ville komme fra Danmark uden præg af disse spændinger. Denne vinkel vil dog ikke blive behandlet her, men må vente til fremtidig forskning i den grønlandske kirkes historie.

13. Otto Sandgreen (Schultz-Lorentzen, 1938, s 4).

14. Antalsangivelserne er taget fra Sørensen, 1983, s 54, som bygger på Sammendrag af Statistiske Oplysninger tabel 394, 399, 404.

fik indflydelse på, hvordan situationen udviklede sig, da der udspillede sig en personkonflikt lige efter Balles død i 1900 (Wilhjelm, 1997, s. 262 ff). Kr. Rosing blev som kateket og ansat ved Ilinniarfissuaq på det tidspunkt dybt involveret i sagen, og han udviste en selvstændighed uden fortilfælde. Et brev, som i den forbindelse blev sendt fra det danske ministerium til Rosing, bliver af Wilhjelm karakteriseret som følger (s. 277): »Sådan skriver en ministeriel embedsmand i kolonitiden til en indfødt tjenestemand som man ikke kan undvære på grund af hans dygtighed og ansvarlighed, men hvis selvstændighed skal afgrænses.« Kr. Rosing blev i 1903 sendt til Danmark til yderligere uddannelse med det mål, at han skulle være overkateket. I stedet blev han ordineret og sendt som missionær til Angmagssalik.

I andet årti af det 20. århundrede var der blandt grønlænderne en stor og lang debat om, hvad det vil sige at være grønlander fra et etnisk-nationalt perspektiv. Diskussionen afspejlede sig i Atuagagdliutit og i den anden grønlandske avis, AvangnâmioK (som startede i 1913). I begge aviser blev alle artikler skrevet kun på grønlandsk (Langgård, (1984)87, 1998, 1999b og 2000). Da Mathias Storch (ordineret i 1910) i den anden af to artikler i 1912 (Atuagagdliutit 1911/12 sp. 163 ff) krævede en bedre skole, svarede en dansk præst i den grønlandske kirke, R Nielsen, blandt andet, at det allerede var meget dyrt for den danske stat at betale alle kateketerne (Atuagagdliutit 1913/14, sp. 113 ff). Kr. Rosing svarede så, at den snak om tusindvis af danske kroner til kateketerne var da rigtigt nok, men at betale de 170 kateketer 33.000 kr ækvivalerede 195 kr per kateket! Endvidere gjorde han opmærksom på, at dette beløb svarede til lønnen for 11 fra Danmark, mens de grønlandske præster kun fik 10.000 kr alt i alt (KL: på det tidspunkt 6 eller 7!). Han fortsætter: »Jeg ønsker ikke at kritisere pastor R Nielsens artikel, men jeg finder, at det er nødvendigt dog at skrive dette, for at læserne ikke skal forundre sig over de mange tusinder til lønnen til disse kateketer, men i stedet for takke dem for at gøre, hvad Danmark har bedt dem arbejde for, og for at befolkningen i Danmark ikke skal tro, at kun de, som de har sendt til Grønland, kan udføre et godt stykke arbejde, men (forstå) at de mange grønlændere, som de har sat til at arbejde, kan udføre deres job i Grønland, ikke mindre godt end dem, som de har sendt fra Danmark (specielt end dem, som lige er ankommet til Grønland), ja faktisk kan det gøre det endog bedre.« (KL oversættelse). Han modtog i avisen et meget vredt, men høfligt svar fra sin opponenter (Atuagagdliutit, 1913/14, sp. 129 ff og 1913/14, sp. 161f).

Det ser ud til at krisen i Nuuk i vinteren 1900-01 var meget vanskelig at gå igennem for de involverede grønlændere, men Kr. Rosing var

blandt dem, der gennem den ser ud til at have lært, at man kunne protestere og gøre indsigelse, også når man var indfødt i et koloniseret land.

I 1909 blev Gustav Olsen ordineret takket være opstarten på mission i Thule (i Kap York = Innaanganeq). Ordinationen forløb stærkt influeret af dette. Kolonimagten øgede selvrespekten hos den grønlandske elite og i befolkningen generelt, men den understregede på den anden side også stærkt, at ordinationen var forårsaget af specielle omstændigheder. Derfor kunne man renoncere, hvad angår teologiske krav til ordinanden. Det blev understreget, at Thule var så langt væk, at det var nødvendigt at have en på stedet med kompetence til at forrette sakramenter m.v. i menigheden, der skulle etableres (Nalunaarutit 1909, nr. 6 og 7, specielt nederst s. 49). Endvidere blev det beskrevet i skildringen af processionen, hvordan den gik ind i kirken med ordinator og ordinand fulgt af præster og de danske. Endnu engang var det, at danskerne deltog, et tegn på begivenhedens vigtighed. På samme tid var det også tegn på hierarkiet, som var en naturliggjort del af virkeligheden og af diskursen i kolonitiden.

Det følgende år, i 1910, blev Karl Chemnitz ordineret af Schultz-Lorentzen (Nalunaarutit, 1910, nr. 5). Karl Chemnitz skulle varetage kaldet i Upernavik, dvs endnu engang et yderdistrikt, sidste sted inden Thule, men dog geografisk inden for kirken.

I 1910 blev Mathias Storch efter tre års videreuddannelse i Danmark ordineret i Ilulissat (Nalunaarutit 1910, nr. 7 og nr. 11), dvs samme sted som Gustav Olsen. Schultz-Lorentzen var ordinator. Men biskoppen ankommet fra Danmark var tilstede og talte gennem tolk. Efter ham talte en grønlandsk kateket, Niels Lyngé, på vegne af den nye vækkelsesbevægelse, Peqatigiinniát (Ang. bevægelsen: Langgård, (1984)87; Thuesen, 1988). Han understregede, at denne ordination adskilte sig fra den tidligere ved, at ordinanden skulle forblive i tjeneste inden for selve kirken! (Nalunaarutit, 1910, s. 55). Også Niels Lyngé havde været involveret i personkonflikten i vinteren 1900-01 (Wilhjelm, 1997, specielt 279) – og han havde åbenbart også modet til at stå frem og eksplisitere tingene.

Ved alle disse tre ordinationer blev traditionen – startet ved den første i 1815 – med at lade ordinanden prædike for menigheden lige efter selve ordinationen fastholdt.

Det vil falde uden for denne artikels rammer at følge udviklingen trin for trin op gennem århundredet. Fra 1905 og frem til 1953 blev langsomt flere og flere grønlandere ordineret. I denne periode var landet stadig lukket, og ingen andre kirker eller sekter var tilladte.

Efter 1950, da moderniseringspolitikken satte ind, havde den grønlandske kirke mere grønlandsk personale end nogen anden institution i Grønland. Embederne i kirken havde været de højest opnåelige for grønlændere før 1950. På den måde kunne kirken være det eneste sted i samfundet hvor tingene ikke ændredes under den hurtige modernisering, og som sådan et trygt sted i en tid med hurtig forandring. Men kirken kunne dog ikke løse de sociale problemer, som fulgte moderniseringen og den medfølgende danisering, hvilket heller ingen af de andre institutioner i Grønland kunne. På samme tid fik eliten af den grønlandske ungdom, der før kun kunne vælge kirken og skolen, nu masser af muligheder. Yderligere kom sekulariseringen til Grønland. I de sidste årtier af det 20. århundrede svandt interessen blandt ungdommen for kirken, og den grønlandske kirke fik et problem med at rekruttere kateketer og præster – et problem, som stadig præger kirken. Etableringen af Hjemmestyret ændrede ikke ved dette. I 1980'erne blev en uddannelse på universitetsniveau opretholdt gennem nogle år, men blev så opgivet på grund af manglende søgning. I slutningen af 90'erne er sådan en uddannelse atter startet op på Ilisimatusarfik, Grønlands Universitet, men søgningen er stadig lav. Løsningen har gennem årene været at efteruddanne kateketer, som stillingsmæssigt efterfølgende blev opgraderet til præster, ved at lave en midlertidig uddannelse for dem, som er interesseret i at arbejde i kirken, men enten ikke er interesseret i eller ikke har evnerne for et universitetsstudium (Wilhjelm, 1978; Lidegaard, 1993, s. 183 ff). Men i 2003 startede en exam. teol. uddannelse ved Institut for teologi ved Ilisimatusarfik, som kan indgå i instituttets bacheloruuddannelse og med mulighed for en masteruddannelse ved Københavns Universitet.¹⁵

Uanset uddannelse¹⁶ og baggrund ligger skellet mellem at være ordineret og ikke at være det. Kun de med ordination kan forrette nadveren og foretage vielser og konfirmationer. Men dåb ved kateket kræver ikke

15. Instituttet har i modsætning til de øvrige institutter ikke kandidatstudium.

16. Den uddannelsesmæssige baggrund hos dem, der er grønlandske præster i den grønlandske kirke er meget varieret. Cand.teol. uddannelsen fra et dansk universitet (kun een); en pastoral teologisk uddannelse i perioden 1997-2000 (med Chr. Tidemann som ansvarlig); en kort uddannelse i begyndelsen af 1990'erne (med Magnus Larsen som ansvarlig); et grønlandsk 5 årigt studium ved Ilisimatusarfik i 1980'erne; en to-årig pastoral teologisk uddannelse efter en kateketuddannelse; en exam.teol. uddannelse i Danmark ud fra en studieordning fra 1955 ved Københavns universitet. Endelig har en fået et privat kursus ud over sin uddannelse som lærer. For nuværende vil teologiske bachelorer uddannet ved Ilisimatusarfik kunne blive præster efter en pastoral-teologisk uddannelse. Ingen af de ordinerede overkateketer er længere i tjeneste.

længere bekræftelse fra præsten. Ydermere giver den grønlandske kirke gennem biskoppen en slags ad hoc tilladelse til, at dens kateketer kan forrette nadveren på de tre store søndage i kirkeåret, ud fra en pragmatisk erkendelse af, at dette er den eneste måde, hvorpå man kan betjene en kirke fordelt langs kysterne af så vidtstrakt et land.

Ordinationsritual for præster fra 1902

Der er ikke noget enkelt ord eller begreb for ordination i det grønlandske sprog. For ordination til præst bruges *palasinngortitsineq*, hvilket ordret betyder »den handling at lade en blive *palasi*«. *Palasi* er oprindeligt et låneord (nemlig for 'præst') og er det ord, som hele tiden i den danske mission og i den grønlandske kirke har betydet »den der som ordineret tjener i kirken« uden at tage i betragtning om personen på dansk ville blive betegnet missionær, førstepræst, ordineret overkateket etc etc.

Ritualet af 1902 følger det danske, som blev autoriseret i 1898. Det vil sige teologiske betragtninger over det danske rituals udformning vil kunne overføres på det grønlandske. Oversættelsen til grønlandsk var foretaget af den tidligere missionær, daværende lektor, Christian Rasmussen. Det blev publiceret med en »tilbage-oversættelse« af den grønlandske tekst til dansk som paralleltekst.¹⁷ I det følgende vil jeg først opliste strukturen og kommentere den, derpå vil jeg diskutere noget af terminologien, der bruges i visse passager af ritualteksten.

Ritualets struktur

Ritualets anvisninger dækker kun delvist, hvad der sker i kirken, når en ordination finder sted. Kun de punkter, der er skrevet med fede typer i nedenstående liste, står i ritualbogen:

Præludium (Procession af ordinand, ordinator og præster i kirken)

Introitus

*Salme (en grønlandsk version af Grundtvigs version af Nordal Bruns
Ånd over ånd)*

17. Det står ikke eksplicit skrevet, at der er tale om en tilbage-oversættelse til dansk. Men ifølge et referat fra det første fælleskonvent (dvs inkluderende både Nord- og Sydgrønland og dermed hele Vestgrønland) i 1910, diskuteredes at udgive en ny ritualbog, og blandt andet besluttedes det, at i den skal ikke en dansk oversættelse af den grønlandske ordlyd, men selve det danske ritual publiceres sammen med den grønlandske ordlyd. Heraf ses det, at tilbage-oversættelse var normen, og at det er, hvad vi har i 1902 ritualbogen.

Salutation

Indledende bøn

Epistel (Efes. 4.7-13)

Salme

Intimationsprædiken

Intimation

Ordinationssalme

Antifon: ordinator – menighed, ordlyden står skrevet i ritualet (en grønlandsk version af Veni Creator Spiritus)

Ordinationsbøn

Ordinationstale

De fire læsninger (Mat. 28.18-20; Tit. 1.5-9; 1 Peter 5.2-4; Tim. 4.1-5)

Ordination (med håndtryk)

Ordinationsbøn under håndspålæggelse (inkl. fadervor)

Den ordinerede og ordinator knæler og beder en stille bøn

Salme (grønlandsk version af Aleneste Gud dvs Gloria in excelsis Deo)

Den ordinerede prædiker

Nadversalme

Nadver, bøn og velsignelse

Salme

Udgangsbøn

Postludium

Den danske paralleltekst afviger ikke fra ordlyden af det danske ritual fra 1898 undtagen på nogle få punkter:

Den salme, som står i ritualet adskiller sig fra den, som findes i det danske ritual, da det er en grønlandsk version af Peder Egedes gendigtning af Veni Creator Spiritus til grønlandsk, udgivet i 1756 (Poul Egede, 1756).

Derudover adskiller intimationsordlyden sig. I den danske ordlyd fra 1898 står følgende: »De mænd, som i dag efter den apostoliske skik ved bøn og håndspålæggelse skal indvies til ordets tjeneste, er de teologiske kandidater N N, som er kaldet til ... (her oplæses ordinandernes navne)«. I det grønlandske rituals paralleltekst på dansk står: »Den mand, som i dag efter den apostoliske skik skal indvies til præst ved vor bøn og håndspålæggelse, er overkateket NN, som efter kongelig ordinationstilladelse af Kirkeministeriet er beskikket til at være præst ved ...« I den grønlandske tekst har Chr. Rasmussen brugt det, der var normen i administrative dokumenter dengang, og derfor brugt et udtryk, der bogstaveligt betyder »den som – fordi kongen beordrer at lade ham blive præst – hans (i.e. kongens) direkte underordnede har ladet blive udpe-

get til præst i ...« – den, der er direkte underordnet under kongen, vil si-ge ministeren.

Endeligt er der i ritualet indarbejdet det, som havde været sædvane lige siden starten i 1815, nemlig at kateketer, der – som regel efter yderligere uddannelse – skulle ordineres, skulle prædike umiddelbart efter ordinationshandlingen i nærværelse af ikke blot nogle grønlandere, men også danskere, som deltog for at øge den ordineredes autoritet blandt hans medgrønlandere.

Ritualets ordlyd

For at kunne kommentere ritualets ordlyd, er det nødvendigt først at se på de grønlandske betegnelser for visse centrale kristne begreber generelt omkring år 1900.¹⁸ Ovenfor er Nic E Balle blevet omtalt et par gange. Hans stærke følelser angående, hvordan nogle centrale begreber skulle benævnes på grønlandsk, spillede en rolle i enhver diskussion og enhver publikation i det sene 1800-tal og selvfølgelig også, da ritualbogen af 1887 blev publiceret. Den blev udgivet fyldt med fodnoter med alternative udtryk. Balle døde i år 1900, men diskussionen fortsatte. Ja, faktisk vil der stadig være nogle nu om dage, som ville ønske at fortsætte debatten om helt de samme betegnelser, som blev diskuteret dengang i Nalunaarutit.

Ånd og Djævelen

Det er velkendt i grønlandsk sammenhæng, at Nic. Ed. Balle hårdnakket insisterede på, at ånd skulle betegnes *anersaaq* og ikke *anerneq* (sidst beskrevet i Wilhjelm, 1997 og 2001, se bøgernes registre). Begge ordene er afledt fra (deriveret fra) den samme stamme *aner-*, hvilket betyder ‘at ånde’, men som ikke længere bruges som et verbum i sig selv. Til denne stamme kan føjes {*saar*} (gør det, arbejder for at det skal _) og *anersaarpoq* betyder ‘han ånder’. Jeg mener ikke, man kan argumentere for at vælge den ene frem for den anden af de to betegnelser for ånd ud fra betydning eller etymologi. Det, som kunne være afgørende, var sædvane. Valget kunne baseres på, hvad der blev brugt i ens egen del af Grønland, eller hvad der historisk set havde været brugt før i tiden, fx af Egede og familie. De brugte *anersaaq*. Samuel Klein-

18. Sprogligt set er grønlandsk typologisk meget forskelligt fra dansk: en masse ord kan blive produceret fra en enkelt stamme ved at tilføje et eller flere tilhæng (affikser) til den.

schmidt¹⁹ ønskede at bruge *anerneq* med det argument, at dette var, hvad der blev brugt af flest mennesker i Grønland (og han nævner overhovedet ikke *anersaaq* i sin ordbog).

Anerneq var den term, der blev brugt i 1902 ritualet, mens *anersaaq* blev den, der anvendtes i 1974 ritualet.

Derudover insisterede Balle på, at Djævelen skulle hedde *Diaavulu* på grønlandsk, mens Kleinschmidt ville fortsætte med det navn, som Egedefamilien havde brugt, nemlig inuits betegnelse for den stærkeste hjælpeånd for angakokken: *Toornaarsuk*. Kleinschmidts argument var, at denne sprogbrug var helt indarbejdet.²⁰

Hellig

Udtrykkene for 'ånd' og 'djævel' var ikke de eneste termer, som Balle så som et problem. Han påpegede også, at han syntes, at termen for 'hellig' var utilfredsstillende. En diskussion tidligt i det 20. århundrede viser, at terminologien stadig ikke har været fastlagt i 1902.

Da missionen startede var målet at oversætte alle begreber til grønlandsk om muligt. Men man brugte låneord for dyr, der ikke var kendt i Grønland, som fx okser (Kleivan, 1978). På lignende vis var man meget varsomme med at oversætte centrale begreber som Gud, hellig og synd, når der ikke var nogle udtryk som forekom oplagte. Det er ofte blevet nævnt (som et kuriosum), at Fadervor i den allerførste version på grønlandsk havde hvad der modsvarer »vort daglige sælkød« i stedet for vort daglige brød. Og det er korrekt. Men det burde så også bemærkes, at allerede i 1756 var udtrykket ændret til »hvad vi skal have« *pissat-sinnik*. Låneordet 'synd' springer i øjnene i teksterne inklusive salmerne. Men allerede i 1756 brugte Poul Egede *ajortuliaq* (hvilket er den term som bruges nu og i den seneste oversættelse af Biblen) og andre ord dannet ud fra stammen *ajor-* (er ond, slet, dårlig) (Poul Egede, 1756).

Låneordet 'hellig' brugtes stadig i 1756, men til at gengive 'de sande troende' brugte Poul Egede udtrykket *iluartumik upper-* (at tro på den

19. 1814-1886. Født i Grønland som søn af en tysk fader og dansk moder i den herrnhutiske mission. Senere, efter en konflikt med herrnhuterne, lærer på Ilinniartissuaq. Bibeloversætter. Skaber af en grønlandsk grammatisk beskrivelse på sprogets egne præmisser (Kleinschmidt, 1851). Leksikograf. Skabte den standardiserede ortografi som blev brugt lige til 1970'erne. Arbejdede sammen med Balle gennem mange år trods alle deres permanente kontroverser. (Se Wilhjelm 2001 for en omfattende beskrivelse).

20. Jens Chemnitz, der var ordineret, publicerede endda i avisen en artikel om hvordan man skulle benævne Djævelen (At 1890/91, sp 82 ff).

rigtige måde), og *iluar-* blev den stamme, som skulle blive den, der blev brugt for 'hellig' i den første lange periode. Gengivelsen af Helligånden ses i Fabricius salmebog at være *anersaaq iluartoq*. Dette udtryk bruges i salmebøger²¹ og i ritualbogen fra 1819 (Fabricius, 1819), indtil salmebogen udgivet i 1876 bruger *anerneq iluartoq* både i salmer og i de ritualer, som salmebogen indeholder. I salmebogen fra 1885 er ordlyden i ritualerne ændret tilbage til *anersaaq*, mens *iluartoq* bibeholdes uændret i ritualteksterne etc, men med fodnoter tilføjet, hvori det alternative udtryk *anerneq illernartoq* står oplistet som tilladt. Den samme procedure er fulgt i ritualbogen af 1887. Dette viser os noget om, hvor voldsom debatten må have været, for ellers ville man ikke i kolonitiden have følt det nødvendigt at trykke alternativer inden for en mission, som ellers altid ønskede at vise intern konsensus i dens fremtræden for menigheden. I salmerne i salmebogen publiceret i 1876 er *anerneq* brugt i de fleste tilfælde, men i den salme, der står som nummer et, en grønlandsk udgave af »Vi troe alle sammen på een Gud« (en dansk version af Luthersalmen Wir glauben alle ...) bruges et kompromis ved at begge termer for ånd er brugt. Strofe tre begynder med: *Upperpugut Anernermut / Guutip anersaarsaanut* (Vi tror på Ånden, den som Gud har som sin ånd). Som det fremgår, i linje et bruges *anerneq*, i den næste linje bruges *anersaaq* som den stamme i *anersaarsaanut*. Diskussionen var voldsom og genspejles i salmebøger og i rituallet. Selv i dag ville nogle ønske at diskutere, hvilket et af udtrykkene som burde bruges.

I modsætning til valget mellem *anersaaq* og *anerneq*, er valget mellem *iluartoq*²² og *illernartoq*²³ et valg, der delvis kan bygge på argu-

21. For salmebøger, se listen efter litteraturlisten sidst i artiklen.

22. I ordbøgerne finder vi følgende under *iluarpoq*: Poul Egede 1750: er bekvem, passer godt. Fabricius 1804: 1. er bekvem, passer godt, 2. er ret, er som den bør være, 3. er retskaffen, er hellig, 4. opfører sig tilbørlig, levet anstændig, 5. er fuldkommen, er som han bør, 6. er retfærdig, handler som han bør. Kleinschmidt 1871: 1. er ret, er i sin orden, er som den bør være (fx passende til sin brug, sømmelig etc etc), 2. er retskaffen, lever og handler som han bør, 3. er retfærdig, kendes ikke med synd eller tilregnes ikke synd. [Under *iluartoq* står: 1. det som er ret (som det bør være) ... 2. en retfærdig. Desuden bruges det passende for 3. hellig (ret i absolut forstand) i *allakkat iluartut* den hellige skrift; *anerneq iluartoq* den hellige ånd]. Schultz-Lorentzen 1926: er ret, er rigtig, er i sin orden, er som det skal være, er retskaffen, er retfærdig, er hellig.

23. I ordbøgerne finder vi følgende under *erlinnartoq / illernartoq*: Poul Egede 1750: *erlinnartoq*: dyrebar. Fabricius 1804: *erlinnartoq*: kostbar, rar, dyrebar. Kleinschmidt 1871: *illernarpoq*: 1. man holder hævde over det, 2. det er ikke til almindelig brug, 3. især: er hellig [mens varianten *erlinnartoq* står som: et klenodie (*ujaqqat erlinnartut*: ædelsten)]. Schultz-Lorentzen 1926: *illernarpoq*: er værdifuld, er ikke for alle og enhver, er hellig [også han henviser til varianten med *erlinnar-*]. Ordbogen Oqaasit 1990 og 1997 skiller helt ud: *erlinnarpoq*: er dyrebar, er kostbar – versus *illernarpoq*: er hellig.

menter ud fra betydning. *Iluar-* betyder »er rigtig«. *Illernar-* betød forskelligt: i den nordlige del af Vestgrønland betød det, at noget er værdifuldt for en, mens i den sydlige del, at noget er specielt og meget kostbart, sådan som guld og lignende er det. Dvs i dette sidstnævnte område har udtrykket en konnotation af at være afsondret fra andre ting. På den måde kan de to udtryk hver for sig dække een af de to betydninger af hellig: det rigtige og rene versus det afsondrede, som er set som noget specielt, det som er udskilt fra det profane (jf fx Gads Bibelleksikon).

Skønt termen *iluartoq* havde været brugt i et århundrede i udtryk (fx for Helligånden), så var den åbenbart ikke mere leksikaliseret, end at den kunne blive genstand for debat. Nogle fandt, at det ikke kunne bruges om det guddommelige, fordi det også blev brugt om meget jordiske ting. Man brugte fx ordet til at udtrykke om et par kamikker passede i størrelsen.

Illernartog repræsenterede for andre sprogbrugere egentlig samme type problem. Det kunne bruges om noget, som man ejede og satte pris på. Det brugtes dermed ikke kun i religiøse sammenhænge. Ordineret overkateket, Andreas Hansen, vendte under debatten derfor tilbage til et udtryk, som Balle havde brugt: *iluatsuitsoq*. Ordet er afledt fra stammen *iluar-*, men stammen negeres til *iluaappoq* og negeres så en gang yderligere inden man ender med *iluatsuitsuuvog*, som led for led betyder: det er ikke noget, som ikke er rigtigt, dvs helligt) (Nalunaerutit 1906, nr. 7 s. 54 ff).

Chr. Rasmussen valgte i 1902 at bruge *illernartog*, og ikke *iluartoq*. I den danske tilbage-oversættelse oversætter han *illernartog* med 'hellig', når det bruges som del af udtrykket for Helligånden, men bruger 'højværdige', i stedet for 'hellig', når det bruges i forbindelse med sakramenterne. Det kan vel have noget at gøre med diskussionen.

I 1902 ritualet bruges altså *anerneq illernartog*. I det næste, ritualet fra 1974, er sprogbrugen i mellemtiden blevet fastlagt til *anersaaq illernartog*.

Fadervor: begreberne herlighed og ære – og lydighed

Hans Egede og sønner gengav den første bøn i Fadervor ved stammen *usore-*, og i sin danske tilbage-oversættelse skrev Hans Egede i 1724: »Dit navn være lovet af menneskene«. Den samme stamme bruger Hans Egede til at gengive »æren« (Hans Egede, (1721-36)1925, s 139-140).

Usore- betød i følge Poul Egedes ordbog: berømmer, roser nogen, og

usornartoaq berømmelig, rosværdig.²⁴ Men ned gennem tiden har betydningen skiftet via 'at prise nogen lykkelig' over til at betydningen i nutidens sprog: 'at ønske sig i nogens sted'.²⁵

Fabricius bruger også *usore-* i sin gengivelse af bønnen, og tilbageoversætter det med 'priset' i stedet for 'lovet' (Fabricius, Salmebogen 1801). Samme brug findes i salmebøgerne ved Knud Kjer. Men i 1876 salmebogen er sprogbrugen ændret og en anden stamme bliver dominerende: *naalaC* 'at lyde, at lytte for at adlyde det'.²⁶ Når 'at ære' er med blandt betydningerne i Poul Egedes og i Fabricius ordbøger under *naalaC-*, er det formodentlig mere i betydningen som den i det 4. bud. *Naalagaq* er den passive nominalisering af den transitive del af *naalaC-*. Det blev leksikaliseret til betydning af 'herre' både i den sekulære betydning som 'autoritet', og i den kristne betydning som 'Gud Herren'. Kleinschmidt understøtter i sin ordbog ærbødigheden og lydigheden i verbalstammen *naalaC-*'s betydning.

Fra *naalaC-* kan man danne stammen *naalannar-*. Denne stamme findes ikke i nogen af ordbøgerne før Kleinschmidts. I hans ordbog forklares det med: »man må lytte til ham eller adlyde ham, man må erkende ham som den overordnede, man bøjer sig for ham, hans væsen fortjener eller forpligter til lydighed. Dette ord svarer bedst til: er herlig, nemlig om en person ...«. Derpå følger den nominaliserede form: *naalannarsuseq* hvilket med fleksion for possessor skulle betyde: »hans herlighed, den egenskab hos ham, at man må bøje sig for ham«. Jeg tolker ordbogsoplysninger til at betyde, at stammen *naalannar-* på Kleinschmidts tid havde en general betydning, som også kunne bruges om verdslige anliggender, men at det havde eller var ved at få en mere spe-

-
24. Fabricius skriver tilsvarende i sin ordbog: 1. berømmer, beundrer, priser lykkelig, lover, 2. taler prægtig om en ting, skatterer højt, agter stort, anser med beundring. Selv Kleinschmidt skriver: misunder ham (i god betydning), ønsker sig i hans sted, priser ham lykkelig. Ligeså Schultz-Lorentzen. Men siden da synes betydningen at have udviklet sig yderligere over mod misundelse.
25. I en diskussion, som jeg havde med nogle studerende ved Institut for teologi ved Ilimsimatusarfik og biskop Sofie Petersen, var den generelle fornemmelse at *usore-* nu om dage betyder 'at misunde nogen' og det på en dårlig måde, og at udtrykket derfor er blevet yderligere utilfredsstillende i Fadervor-konteksten og dertil svarende.
26. I ordbøgerne: Poul Egede: adlyder, ærer, giver agt på. Fabricius: intr: a. er lydig, er hørig, b. er agtsom, giver agt; trans: a. adlyder, b. ærer, c. giver agt på. Kleinschmidt: intr: 1. lytter, giver agt, er agtsom, hører efter det, som siges, 2. adlyder, er lydig, er hørig, lystre; trans: 1 lytter a. til ham: venter på, at han skal sige noget, for da at gøre det; b. til noget fra ham eller det: venter på at opfange en lyd derfra eller at høre noget om ham eller det, hvoraf man da kunne slutte sig til videre, c. til det (et ord eller et bud) for at tage sig det til hjerte eller gøre derefter, 2. adlyder ham.

cifik kristen betydning, som med afledninger dækkede ‘herlig’, ‘herlighed’, ‘forherliges’, ‘herliggørelse’.²⁷

Hvilke konnotationer var knyttet til *naalannassuseq* i det 19. århundrede, da det blev indført i sprogbrugen hos missionen? Hvordan blev det indført?²⁸

I 1876 salmebogen er ritualteksterne uændrede i ordlyden af Fadervor, hvad angår gengivelse af »helliget vorde dit navn« og »thi dit er riget, magten og æren«. Både ‘helliget’ og ‘æren’ udtrykkes gennem brugen af stammen *usore-*. Men der er sket ændringer i salmernes ordlyd. Nummereringen af salmerne blev holdt konstant fra salmebog til salmebog gennem det 19. århundrede. Fornyelser kom ind gennem appendices. Hvis man sammenligner salmerne i salmebogens to første afsnit (om den treenige Gud og om Gud skaberen og forsynet) i Kjers salmebog fra 1856 med de samme salmer i 1876, så viser det sig, at der er sket en nærmest 100% revision af de ca 40 salmer, der er tale om. I 1876 udgaven er den transitive stamme *naalaC-* brugt hyppigt, og stammen *naalannarsi-* bruges også meget. Hvis man derpå ser på, hvad der stod de samme steder hos Kjer, så viser det sig at være ord dannet fra stammen *usore-*. Det betyder, at der sker et markant skifte fra pris og glorificering over til tale om lydighed og understegning af Guds autoritet. Skiftet har fundet sted også i resten af salmerne, men måske ikke helt gennemført.

Vigtigheden af dette generelle skifte over mod *naalaC-* er, at det viser os, at *naalannassuseq* ikke blev introduceret uden at bringe dets etymologi med sig. Det var ikke gennemleksikaliseret til at betyde »herlighed«, tværtom bakkes dette termskifte op aktivt ved en meget hyppig anvendelse af verbet *naalaC-* («at adlyde«).

Da udtrykket *naalannassuseq* blev indført, og man samtidigt understregede lydighed ved at bruge *naalaC-*, var rammen om det religiøse kolonial. Det var missionens politik at være meget fokuseret på at have kontrol. Den havde oplevet Habakukbevægelsen m m, og nogle inden for missionen synes meget bekymrede for, hvad konsekvenserne kunne

27. En 50 år senere ser det ud til at begge betydninger – både den mere etymologiske og den specifikt kristne – stadig er produktive ud fra Schultz-Lorentzens ordbog. Ved stammen *naalannar-* skriver han: må adlydes, er myndig, er herlig; *naalannassuseq* herlighed; *naalannasusia* hans herlighed, hans majestæt. Altså afledningerne af stammen synes stadig brugt ikke kun om Gud, men synes at kunne bruges også om verdenslig autoritet.

28. Herrnhuterne brugte også *usore-* i Fadervor, sådan som det ses i deres salmebog fra 1772 (fx s 268). I deres salmebog fra 1878 bruger også de *naalannar-* i salmerne. Det bør undersøges yderligere, hvorledes deres terminologi udviklede sig.

blive, hvis grønlandere fik yderligere uddannelse og derigennem større viden, videre horisont og derved også kompetence til at blive mere kritisk. Ydermere var det en udløber af de victorianske tendenser, at missionen fokuserede meget på, hvor vanskeligt det var at forbedre seksualmoralen blandt grønlanderne nok. Ikke mindst Balle blev gradvist mere og mere fikseret på det punkt, især efter nogle episoder på Ilinniarsissuaq (Wilhelm, 1997). Konebådsekspeditionen til Østkysten i 1880'erne skulle have åbnet op for, at grønlandere fra Vestgrønland kunne være blevet missionærer dér, men løs moral blandt de kvindelige roere under ekspeditionen fik Balle til at blokere alle den slags planer. Han tordnede mod den lave moral blandt vestgrønlandere (Langgård, 1999a). Dette kan have været et yderligere motiv bag understregningen ikke af at ære og prise Gud men derimod af at lyde ham – og derfor udskifte *usore-* med *naalaC-*.

Dette skifte i diskurs skal måske også ses som baggrund for en anden forskel mellem ritualet af 1902 og så det danske ritual fra 1898. I det danske ritual skal den ordnede være rollemodel i fx »renhed«. I det grønlandske står i den danske tilbage-oversættelse »kyskhed«, og det er en meget præcis gengivelse af den grønlandske ordlyd *piitaajuillutit*. Hvor hårdt missionen fordømte løs moral fremgår af, at hvis en elev på Ilinniarsissuaq blev grebet i at have et seksuelt forhold, blev han relegeret. Hvis en ansat ved missionen blev grebet i ægteskabsbrud, blev han afskediget.²⁹ Denne ordlyd i ritualet blev ændret i ritualet af 1974, hvor man bruger udtrykket *minguissutsikkut*, hvilket er afledt af stammen *minguiC-* 'være ren, ubesmittet, ikke-snavset'.

Man kan diskutere om ikke termen *naalannassuseq* nu om dage har mistet sin etymologiske betydning gennem en total leksikalisering. *Naalannassuseq* kan ikke længere bruges om andet end det guddommelige. Der er ikke blevet udviklet en pendant til, hvad der findes i dansk, hvor 'herlighed' også kan bruges om et landskab, en oplevelse etc. *Naalannassuseq* bruges på grønlandsk kun som kristen term. Men alligevel mener jeg, at den etymologiske oprindelse giver udtrykket nogle konnotationer, således at det betyder noget andet end det danske 'herlig-

29. Dette skabte faktisk mange problemer for missionen og efter 1905 for kirken, fordi institutionen altid havde mangel på kateketer, og de afskedigede gik over til Handelen og fik jobs dér med en højere løn end den de havde fået i missionens / kirkens tjeneste. På konventerne i begyndelsen af det 20. århundrede blev det diskuteret hvorvidt og i givet fald hvorledes man kunne beholde synderen i Kirkens regi, men kun som underviser.

hed'. Etymologisk set er et ord som *naalannarsuseq* = *naalannassuseq* meget let at afkode for en grønlandsk modersmålsbruger (i modsætning til, at de fleste danskere ikke ville have nogen fornemmelse for, at 'herlighed' har noget at gøre med 'herre'). Det grønlandske ord er opbygget af elementer, som er produktivt brugt i afledning (en proces, der genemsyrrer grønlandsk), ud over at de findes i hyppigt anvendte leksikaliserede udtryk. Dette træk ved sproget betyder, at hvis man spørger nogle af nutidens unge, som ikke er velbevandret i kristen terminologi, om hvad *naalannassuseq* (herlighed) betyder, så vil de have en vag ide om at »det er noget med Gud, ikke sandt? noget med at han er sådan, at man må adlyde ham?« Netop begrebet lydighed er et problematisk begreb i disse år i Grønland. Det har dels noget at gøre med den mentale afkoloniseringsproces, som stadig er i gang. Dels (og i uheldigt samspil med afkoloniseringsprocessen) drejer det sig om, at der omsider er en nødvendig debat om nutidens realiteter og behov for opdragelse versus den traditionelle opdragelse og uddannelse, der anså stiltiende og passiv lydighed for en væsentlig dyd at indplante i børnene. Den traditionelle opdragelsesform ses som den etniske, mens den opdragelsesform, der fremmer aktiv, kritisk og argumenterende adfærd, ofte kobles med det udefrakommende, det danske.

Salmerne i ritualet

Ritualet angiver, at som den indledende salme³⁰ synges *Annerussaartutit uumaa* (i den danske tilbage-oversættelse: »Ånd over ånder«). Den grønlandske version blev publiceret i appendixet til både 1876 og 1885 salmebogen som nr. 393.³¹ Den er baseret på den første strofe i den pinsesalme på tre strofer, som Johan Nordal Brun skrev. Dog bygger den grønlandske version på den version, som Grundtvig lavede i 1854, og som står i Kirke og Hjem salmebogen fra 1897 (Malling, s.v. Aand over Aander). Den grønlandske version er ikke en ord-til-ord oversættelse, og den dækker ikke hele indholdet i det danske forlæg.³² »Ånd over Ånder« ændres til, at ånden er den største. Treenigheden nævnes ikke. At

30. Ang. den grønlandske salmetradition, cf. Lauritsen, 1976; Langgård, 2001.

31. I 1876 salmebogen står, at den er gendigtet til grønlandsk af Thøger Sørensen (dansk missionær), men revideret af H F Jørgensen (dansk missionær og salmebogsredaktør). I 1885 salmebogen står den som lavet af de to redaktører Jacob Kjer og H F Jørgensen. I 1907 salmebogen er salmens ordlyd bibeholdt uændret, men det anføres, at salmen er skabt af Nordahl Brun og så tilskrives den grønlandske version til Thøger Sørensen.

32. Angående problemer med at gengive danske salmer på grønlandsk, se Nielsen, 1936; Langgård 1994 og 2002.

sjælene ægtes nævnes, men intet om en himmelsk brud. Kun at sjælene skal forberedes til Gud.³³

Den grønlandske version taler om: »Du samler altid dem, som er kommet til at tro på Jesus«, men intet ækvivalerende til »Jesus forklare, bygge Guds kirke, oplyse hans folk« eller til »det er din gerning«.

I stedet for ».... lad os den erfare (i.e. din gerning), / vær i vort hjerte Guds kærligheds tolk« har den grønlandske version: »du har mange ting at gøre / gør også os velsignede/frelste«. Men hovedindholdet om Helligånden, som den der skal tage sig faderligt af sjælene og binde dem til Gud, er ført med over.

Der, hvor det danske ritual foreskriver, at en uspecificeret salme syn- ges, er det samme tilfældet i det grønlandske ritual. Der, hvor ordinator synger en antifon med menigheden, angiver det danske ritual nr 262 i den danske salmebog af 1953: »Gud Helligånd, opfyld med lyst«, skre- vet af Grundtvig som en gendigtning af Veni sancte spiritus, men også baseret på Luthers gengivelse af samme. Grundtvigs version er karakte- riseret ved fine rim og ved et ordvalg, der omfatter ord som: lyst, ild, antænde, kærlighed, brænde, oplys, prise – og afslutter strofen med: »og sjunge som i englekor: halleluja, halleluja, halleluja!«

Det er ikke lige de samme fanfarer, der lyder i det grønlandske ritual. Heri er valgt en grønlandsk version af salmen Veni Creator Spiritus (Malling, s. v. Kom, o Gud Skaber, Helligånd og Kom, Gud Faders ånd fuldgod). Chr. Rasmussen gengiver den grønlandske version som føl- ger:

1. O, Hellig Ånd, kom du til os / og besøg vore sjæle; / vi som vide så ringe besked, / stil os for øje det rette mål.
2. Forny du i sandhed / alle vore tanker; / og før du os bort / fra alt, hvad der er ondt.
3. Giv os den sande tro / på vor Fader i det høje, / der i sin kærlighed til menneskene / skænkede dem sin søn.
4. Lad vor store frelser / kunne tage os ret i eje; / gør os frem for alt ly- dige mod ham, / der frelser syndere.
5. Du Ånd, som selv er Gud, / og hellig, hellig fuldt ud, / højlovet være du blandt alle, / der leve på den vide Jord!

33. I hele den danske missions salmetradition ses en meget tilbageholdende holdning over for brudetemaet (især overfor det erotiske aspekt i Brorsons salmer) og med god grund (det må have været problematisk for missionærerne med begrænset kompeten- ce i grønlandsk at præsentere det tema på en missionsmark, hvor missionærerne i be- gyndelsen kæmpede med polygami og fortsat mod seksualvaner der adskilte sig fra missionens moralkodeks).

Der var en god begrundelse for at vælge netop denne salme. Den blev nemlig gendigtet til grønlandsk allerede af Peder Egede og publiceret som nr. 39 blandt de 42 salmer i Poul Egedes Chatechismus Mingneq (»Den lille katekismus«) (Egede, 1756). Hans Egede havde allerede skrevet om Treenigheden i sin gendigtning af »Vi troe alle paa een Gud« (Luthers salme) og af »Aleneste Gud« (Gloria in excelsis Deo, fra orig. græsk), som begge blev udgivet i Egede 1742. Men Peder Egedes salme var den første salme på grønlandsk, som drejede sig specielt om Helligånden. Den version, som Peder Egede skrev, havde syv strofer, ligesom originalen. Den refererede til »Kom Gud Skaber og Hellig Ånd« som forlæg og melodiangivelse. Peder Egede fulgte indholdet i det danske forlæg temmelig nøje. Ordlyden blev så ændret gennem revisionerne af de grønlandske salmer i de følgende salmebøger. I Kjer (Kjer, 1856, nr. 136) er den skåret ned til 6 strofer, og dens indhold er til en vis grad ændret, idet Djævelen udelades, og i stedet understreges det, at vi er blevet frelst og derfor ønsker at elske Frelseren mere end nogen anden. Lovprisningen af Gud Fader, Sønnen og Helligånden er bibeholdt som det afsluttende.

Ovenfor er beskrevet det skifte fra *usore-* til *naalaC-*, som slog igennem i den revision af salmebogen, der resulterede i 1876 salmebogen, uden dog at blive gennemført i alle afsnit. Skiftet omfattede således ikke nr. 136, tværtom fjernede revisionen det *naalaC-*, som stod i tredje strofe, – formodentligt fordi det var ugrammatisk, som det stod i strofen. I øvrigt blev denne strofe ikke medtaget i ritualet. *Usornarsiit* (»vær priset, vær herlig«) blev først i 1885 salmebogen erstattet med *naalannarsiit* (»vær så meget herre, at man må lyde dig«). I 1885 er endvidere *asalarput* (»lad os elske ham«) erstattet af *naalallarpullu* (»lad os opmærksomt lytte til ham og adlyde ham).

Det var versionen fra 1885 salmebogen, som blev benyttet i 1902 ritualet. Dog er strofe 3 udeladt, og salmen har dermed kun 5 strofer i ritualet (indtil alle 6 strofer inkluderes i ritualet fra 1974).

Versionen af *Veni Creator Spiritus* i 1902 ritualet var klart under indflydelse af tendensen i perioden til at fokusere på *naalaC-* og til at indføre *naalannar-* til at dække begrebet 'ære' og 'herlighed'.

Overdragelse fulgt af bøn som det konstituerende

Baseret som det er på det danske ritual af 1898, er det grønlandske ritual et konglomerat af ordination som bøn og ordination som overdragelse.

Overdragelseshandlingens spørgsmål var i 1902 ritualet udtrykt som

følger i tilbage-oversættelsen: »Så spørger jeg dig da i overensstemmelse med det mig overdragne hverv: lover du ...«. I den grønlandske tekst understreges det, at dette sker *ex officio* ved at ritualet bruger ord, der anvendes for job / embede (*kiffartuut* såvel som *atorfik*, af hvilke *kiffartuut* har mere konnotation af tjeneste, mens *atorfik* or det ord der anvendes om at 'være ansat').

Håndtryk finder sted eksplicit efter, at ordinanden har rejst sig op, og førend han knæler ned igen bagefter for at høre overdragelsen.

Selve ordlyden i den danske tilbage-oversættelse, som er dækkende for den grønlandske tekst, var som følger: »Så overantvorder jeg dig nu dette hellige embede med tjeneste som præst og prædiker, efter den apostoliske skik, i Guds, Faderens og Sønnens og Helligåndens navn, ...«. I den grønlandske gengivelse sker selve overdragelsen ved udtrykket *illernartumik kiffartuuteqalersippakkit*, som ikke har noget af den arkaiske tone, som der er i det danske udtryk »overantvorder«. Det grønlandske udtryk betyder simpelthen: »Jeg lader dig begynde at have en hellig tjeneste«. Denne formulering blev ændret i 1974 ritualet til *tunniuppara*, hvilket også er et dagligdags ord og det helt neutrale ord for at 'give noget til nogen'. Tjenesten er nu udtrykt med blot *atorfik illernartoq*, dvs ved det af de to ord, der ikke havde konnotationer af tjeneste. Det er blevet reduceret til embede,³⁴ idet dog dette ord så følges af »hellig«.

Bønnen under håndspålæggelse fulgte derpå. Udtrykkene *uagut* ('vi') og *tamatta* ('os allesammen') inkluderer kun ordinator og de tilstedeværende præster – det viser sig, når det efter bønnen ekspliciteres, at det kun er præsterne, som skal sige amen. Dette står stadig uændret i 1974 ritualet og i det seneste ritual.

I følge 1902 ritualet beder den ordinerede og ordinator derpå en stille bøn. Efter afsyngelse af den grønlandske version af »Alene Gud i Himmerige« (Gloria in excelsis Deo), skal den ordinerede prædike. Efter sin prædiken vil han få den hellige nadver, efterfulgt af nadverbønnen. Ud fra beretningerne om ordinationerne i begyndelsen af det 20. århundrede fremgår det, at den ordinerede og nogle af hans familie fik nadveren. Dette adskiller sig fra ordinationen i 1815, hvor det sås en meget vigtig del af ceremonien, at både danske og grønlandere gik sammen til alters efter, at Berthelsen havde holdt sin prædiken.

34. Nogle vil mene, at dette skifte fra *kiffartuut* til *atorfik* har været et krav fra grønlandsk side, fordi man følte, at *kiffartuut* ikke ækvivalerede »embede« og dette ord dermed kunne komme til at sætte fokus på, at de grønlandske ordinerede var dårligere uddannet end de danske præster.

I 1974 ritualet er de anvisninger, der gives om forløbet efter det sidste amen, både færre og kortere. Der står intet om, at den nyordinerede skal prædike. Endvidere anvendes der et upersonligt udtryk, der bruges i anvisningerne om nadver: »efter dette skal nadveren forrettes«.

Jeg har modtaget to forskellige udgaver af sidste version af ritualet, nemlig det i den nye ortografi. De to udgaver adskiller sig i anvisningerne efter sidste amen. Begge inkluderer de at en prædiken skal holdes. Men i den ene angives det ikke, hvem der skal prædike; mens det i den anden angives at det skal være en af de nyordinerede – dvs. tilpasset den nutidige situation, hvor det er normalt, at adskillige – efter at have gennemgået et uddannelsesforløb sammen – også ordineres sammen. Endeligt skal der i følge begge være nadver, og en af de nyordinerede / den nyordinerede skal være medhjælper ved den.

Ordinationssalmer

Da der i 1907 blev udgivet en ny salmebog, den første efter at den danske mission var blevet omdannet til den grønlandske kirke i 1905, – i øvrigt efter at de herrnhutiske menigheder var blevet optaget i den danske mission, da de danske autoriteter havde fået herrnhuterne til at forlade Grønland i 1900. Det var også den første salmebog, som kendetegnedes ved mange salmer skrevet af grønlandske salmedigtere. Blandt disse også Andreas Hansen.³⁵ Hans gendigtning af Grundtvigs salme »Du som går ud fra den levende Gud« (som igen baserede sig på »O Spirit of the living God« skrevet af Montgomery) var den eneste salme, som blev placeret i 1907 salmebogens nye sektion: *palasinngortitsineq* ('ordination af præster'). I næste og indtil nu senest udgivne salmebog, 1971 salmebogen, blev denne salme flyttet til Pinsesalmer (som nr. 231).³⁶

I 1937 blev der udgivet et tillæg med nye salmer til 1907 salmebogen (Tapii, 1937). Blandt disse salmer finder vi en salme digtet af Pavia Petersen³⁷ (uden forlæg). Den stod blandt pinsesalmerne, men blev i 1971 salmebogen flyttet til sektionen *palasinngortitsineq* (som nr. 267). I 1971 salmebogen står endvidere en ordinationssalme (nr. 268) skrevet af hans fader, Jonathan Petersen³⁸ – og (som nr. 266) en gendigtning af

35. Han var en af de få ordinerede fra 1800-tallet.

36. Angående hans gengivelse på grønlandsk, Nielsen, 1936; Langgård, 2002.

37. (1904-1943), overkateket, forfatter.

38. (1871-1961), uddannet som kateket, organist, lærer ved Ilinniarfissuaq (Seminarieret i Nuuk), digter, komponist, leksikograf.

Grundtvigs salme »Idag på apostolisk vis« (DS 1953, nr. 294), skrevet af Gerhard Egede.³⁹

Det er værd at sammenligne Jonathan Petersens ordinationssalme med Pavia Petersens. Jonathan Petersen var dybt påvirket af de tendenser, der var fremherskende omkring år 1900. Hans salme er på to strofer, og i begge af disse er lydighed (ved stammen *naalaC-*) over for Guds vilje og påbud nævnt som nøglen til at blive en god tjener for Gud.⁴⁰ I Pavia Petersens salme anmodes Gud i stedet – metaforisk formuleret – om at »åbne op dørene til Ordet og lade Ordet komme til at lyde smukt på tungen hos dem som tjener Gud og derigennem modne tilhørernes hjerter«.

Det er Pavia Petersens salme, som er blevet anvendt ved de to ordinationer, som jeg har set program for. Ikke den som er skrevet af Jonathan Petersen.

Gerhard Egedes salme bruges også. Han gendigter alle forlæggets ni strofer, med alle de sædvanlige tab i litterær henseende og dermed også i indholdsdybde, der i de fleste tilfælde ses i resultatet af en sådan proces i den grønlandske salmebog (Langgård, 2002). Et par af de anvendte udtryk har mere direkte betydning for salmens budskab. I den første strofe mener jeg, han understreger menigheden, ved at bruge orden *ilagiit* ('menigheden') for at gengive forlæggets »Herrens små«. I anden strofe har han *ajortilikuluusugut* (»os, som er sølle syndere«) med konnotationer af elendighed. I Grundtvigs tekst finder vi ideen om, at vi kom i går, i dag er vore dage talte. Budskabet ændres dermed i den grønlandske over i retning af den mere traditionelle ide om forholdet til Gud som centreret i menighederne og i retning af en mere fordømmende holdning.

39. (1892-1969), ordineret; visitatsprovst.

40. Jonathan Petersen brugte ofte stammen *naalaC-* i sine salmer og adskiller sig heri fra den anden store samtidige digter, Henrik Lund, som undgår den stamme. Henrik Lund havde også et indlæg på Sydgrønlands præstekonvent i 1911, hvor han i fuld overensstemmelse med budskabet i hans digte talte om *Ivangiiliu, inatsisit pinnagit* (»Evangeliet, ikke loven«; jf. Langgård, (1984)87 kap. 6). Den samme forskel ses i deres nationale sange, når det drejer sig om deres holdning til de danske koloniale myndigheder (cf. fx Langgård, 2000). Jeg mener, det er rimeligt at tilskrive brugen af *naalaC-* politisk betydning omkring år 1900. Men det skal så samtidig pointeres, at der er ikke på noget tidspunkt blevet valgt salmer ud fra salmens tilblivelse, selv ikke under den stærkt politiserende mobilisering, der fandt sted under etableringen af Hjemmestyret (Cf. fx Langgård, 2001).

Ordinationsritualet for præster fra 1974 og frem til nutiden

1902 ritualet blev revideret i 1974 – og denne reviderede version er den, som stadig er i brug, med mindre revisioner og overført til ny retskrivning. Den seneste udgave er udateret, men eftersom Hjemmestyret omtales, må den være udformet efter 1979.

Selv om Grønland fik Hjemmestyre, hersker der stadig kirkefællesskab mellem Danmark og Grønland. Dette betyder, at de ritualer, der er i brug i Danmark, også gælder for Grønland. Dog underforstås det, at der kan være nogle mindre justeringer for at tilpasse til de grønlandske forhold (inklusive oversættelse til grønlandsk).

I 1987 blev et nyt dansk ritual autoriseret (hvori indgår Trosbenedelsen, alternative læsninger, ingen overdragelse, og hvori det sidste amen ikke siges blot af præsterne, men af hele menigheden). Men på trods af dette anvender den grønlandske kirke stadig, hvad der i sin essens må siges at være ritualet fra 1898. De ændringer, der siden 1902 er kommet til, er dels nogle ændrede formaliteter, dels nogle terminologiske ændringer, dels en opdatering generelt sprogligt. Derudover en ændring i, hvem der deltager i nadveren.

Jeg vil ikke her vurdere, om den generelle opdatering af sproget, har givet et mere vellykket resultat i detaljerne. Derimod må jeg påpege, at med udgivelsen af en helt ny bibeloversættelse i 2001 er det i hvert fald nødvendigt at gå ind og justere ordlyden i bibellæsningerne.

De ændrede formaliteter dækker over, at man i 1974 ritualet nævnes Kirkeministeriet, ligesom i 1902 ritualet. I 1974 versionen nævnes så eksplicit, at NN vil blive præst i Grønland. Dette vil have været så totalt indlysende i 1902, at ingen ville drømme om at eksplicitere det i ritualteksten. I den seneste version er Grønlands Hjemmestyre nævnt som den udpegende myndighed.

Set fra et terminologisk perspektiv bruger 1974 ritualet den terminologi, der blev resultatet af den voldsomme debat lige før og efter 1900. Den seneste version er i ordlyd som 1974 ritualet.

‘Ånd’ er *anersaaq*, ‘hellig’ er *illernartoq*. ‘Herlighed’ og ‘ære’ dannes stadig ved afledninger fra stammen *naalannarsi-*, mens tendensen til i øvrigt at fokusere på lydighed og lydighed gennem brugen i øvrigt af stammen *naalaC-* er væk.

Gengivelsen af »Veni Creator Spiritus« er igen en salme med seks strofer. I den femte strofe, som var den fjerde i versionen i 1902 ritualet, er ordlyden blevet ændret tilbage til en ordlyd, der minder meget om den i den gamle version af Kjer, ved at opfordre os til at tro inderligt på

(Guds) søn, vor frelser, og til at elske ham mere end noget andet ... I den sidste strofe står *anersaaq illernartutit* (du Ånd, som er hellig) – og en gentagelse af *illernar-* i *illernarsiit* (»bliv hellig«). Det betyder at alle de ord, der var afledt fra stammen *naalaC-* er fjernet.

I Fadervor derimod er ordlyden, som den er nu: *naalannarsi-* bruges i slutningen af bønnen for »æren«, mens *illernarsili* bruges for »helliget« i Fadervors første bøn.

Indføjelser af trosbekendelsen i ritualet i Danmark fra 1987 er ikke blevet fulgt i Grønland, og for øvrigt heller ikke indførelsen af alternative bibellæsninger.

Som allerede omtalt under beskrivelsen af 1902 ritualet, findes overdragelsen i alle grønlandske versioner. Dog ændredes ordlyden en lille smule fra 1902 til 1974, som nævnt. Håndtryk gives, mens ordinanden står, og følges af håndspålgelse med ordinanden i knælende stilling. Bønner er udelukkende klerikal, det sidste amen ytres kun af præsterne.

I 1974 bibeholdes den gamle grønlandske tradition med, at den nyordnede skal prædike lige efter ordinationen, mens det somme tider ikke optræder i det seneste og udaterede ritual (efter 1979) afhængigt af den aktuelle ordination. Den underbygning af ordinandens autoritet, som man i kolonial tid mente dette kunne give, føles uaktuel i nutiden. I de senere årtier er som regel flere blevet ordineret samtidigt efter at have været blevet videreuddannet sammen. Men alligevel er den gamle tradition i visse tilfælde blevet fulgt, og hvis det har været ved en ordination med flere, så har blot en af de nyordnede prædiker.

Endelig er nadveren nu for alle, idet den nyordnede eller en af dem fungerer som hjælper ved uddelingen. Efter dette punkt er det blevet tilføjet, at efter nadveren skal der afsluttes som ved en almindelig gudstjeneste. Men der er på den anden side ikke angivet noget om, hvad der skal ske før selve ritualet starter, dvs der står intet om at følge den almindelige gudstjenestes struktur før ritualet.

Eftersom der er kirkefællesskab mellem Grønland og Danmark, og eftersom derfor de grønlandske ritualer ikke autoriseres separat, så er der intet til hinder for, at ritualet i Grønland kunne afpasses umiddelbart efter det danske ritual fra 1987 – ja, det ville være at forvente, i og med at det er, hvad der er tilfældet med ordinationsritualet for biskopper.

Ordinationsritual for biskopper – og de aktuelle tilfælde

Ordination af biskopper kaldes i analogi med ordination af præster for *biskopinngortitsineq* ('det at lade en blive biskop').

Ligesom det er tilfældet i Danmark, så er ordinationsritualet for biskopper meget lig det for præster. I Grønland er der i princippet ikke blevet udarbejdet et specielt ritual, som er blevet offentliggjort. Men i praksis har de aktuelle ordinationer afvejet fra præsters ordination i Grønland, ved at ordination af biskop har fulgt det nye danske ritual fra 1987. Ingen ritualbog er blevet udgivet. Alt hvad man kan finde frem til, er hæfter med program og ordlyden for ritualet, som det har været brugt de fire gange, det har været aktuelt: to ordinationer til vicebiskop, en indsættelse som biskop og endelig en ordination til biskop.⁴¹

De trykte programmer viser, at ceremonien gennemførtes dels på grønlandsk, dels på nordisk. Ved alle tre ordinationer blev trosbekendelsen indføjet efter epistlen (Ephes. 4.7-13), ligesom det er tilfældet i den danske ritual fra 1987.

Antifonen i ordinationsritualet for præster, baseret på »Veni Creator Spiritus«, er ved ordination af biskop afløst af den, som bruges i Danmark, dvs Grundtvigs gendigtning af »Veni Sancte Spiritus« og en gengivelse heraf på grønlandsk.

Der er fire bibellæsninger. Ordinationsceremonierne har ikke brugt helt de samme tekster fra gang til gang,⁴² men de valgte tekster har alle været valgt iblandt de tekster, der står blandt de alternativer som det danske ritual har. Ved alle tre ordinationsceremonier er salmevers blevet sunget af menigheden mellem tekstlæsningerne, i fuld overensstemmelse med det nutidige danske ritual. Ligeledes forventes det, at den nyordinerede biskop prædiker efter sin ordination,⁴³ mens der ikke er nogen nadver – begge dele i overensstemmelse med det danske ritual.

Af endnu større vigtighed er udviklingen omkring overdragelse: I 1980 programmet finder man overdragelse (med udtrykkene *atorfik* og

41. Den 17. februar 1980 blev Jens-Christian Chemnitz ordineret til vicebiskop (efter indførelsen af Hjemmestyret; for en kommentar med hensyn til etableringen af et vicebiskopembede, se Wilhelm, 1978); d. 16. september 1984 blev Kristian Mørch ordineret som hans efterfølger; d. 19. juni blev han indsat som biskop (da den position blev indført i Grønland); 28. maj 1995 blev cand. teol. Sofie Petersen ordineret til biskop.

42. I 1980 og i 1984: Math 28.18-20; Tit. 1.5-9; Tim II 4.1-5; ApG 20.28-32. I 1995: Math 28.16-20; Johs 15.1-5; Korint II 5.14-21; ApG 20.28-32.

43. Biskop Petersen afslog at prædike i forbindelse med sin ordination (pers. samtale med Sofie Petersen).

tunniuppara (jf ovenfor i sektionen om 1974 ritualet for præster)). En ændring sker derimod i den efterfølgende bøn, idet præsterne stadig vil sige »amen«, men derpå vil menigheden synge »amen«. Det samme blev tilfældet i 1994. I 1995 blev det ny ritual af 1987 i Danmark fulgt: ingen overdragelse, intet separat amen fra præsterne, men et amen fra menigheden.

Det er ikke overraskende, at ordinationen af en biskop følger det danske ritual i så høj grad. For både præstevielse og bispevielse gælder Rigsfællesskabets kirkefællesskab. Men de to ordinationer adskiller sig fra hinanden med hensyn til udpegende myndighed, fordi mens kirken administrativt hører under Hjemmestyret, så udpeges biskoppen stadig af de danske myndigheder, dvs af dronningen i hendes egenskab af at være folkekirkens formelle overhoved. Begrundelsen for dette er, at det skal understrege, at kirken er indenfor Rigsfællesskabet, og dermed understrege konfessionsfællesskabet. Men i programmerne nævnes ikke nogen indsættende autoritet, kun hvilket embede ordinanden vil blive indsat i. Dette må ses i lyset af den afkolonisering, der er i gang. I samme retning peger det faktum, at selv om decentralisationen af biskoppers ordination ikke blev del af det danske ritual førend i 1987, så fandt dog ordinationen til vicebiskop i 1980 ikke sted i København, men i Nuuk, hvor han skulle tjene. Dette er ikke overraskende i og med, at etableringen af vicebiskopembedet var en del af implementeringen af Hjemmestyret.

Valget af salmer har også varieret. De eneste salmer, som har været sunget ved alle ceremonierne, har været den grønlandske version af Nordal Bruns »Ånd over ånder« (ligesom ved præsteordinationer) og den grønlandske version af »Aleneste Gud« (som i øvrigt i første instans blev gendigtet af Hans Egede (Hans Egede, 1942), og derfor kan stå som symbol for både rødderne for den kristne kirke som helhed og for rødderne for den grønlandske kirke specifikt).

Siden ordination af biskop ikke finder sted kun internt i den grønlandske kirke, og ordinator i hvert fald vil komme fra Danmark, og da der derudover vil komme biskopper fra Danmark og de øvrige nordiske lande og da nogle af disse vil læse bibellæsningerne, vil ceremonien komme til at foregå dels på grønlandsk, dels på nordisk. Dette gør en ordination af en biskop forskellig fra ordination af en præst, da sidstnævnte ceremoni nu om dage forgår som en rent intern ceremoni i den grønlandske kirke med den grønlandske biskop som ordinator.

På denne måde bliver der i Grønland forskel på en præsteordination og en biskops. For det første, fordi i disse år ordinationsritualet for præster ikke er blevet revideret, men for det andet – og mere permanent –

på grund af de forskelle, der er mellem de to ritualer ud fra et etnisk-nationalt perspektiv, idet biskoppens ritual fungerer mere internordisk, og ikke kun internt grønlandsk.

Endelig er festivitassen langt større ved en bispeordination. Begivenheden vil blive transmitteret i TV. Kirken vil planlægge en præsteordination til at blive transmitteret over radioen.

Sammenfatning og konklusion

Hans Egede lagde kursen for missionen: den skulle ske på grønlandsk, grønlænderne skulle lære at læse og skrive, og han så, at han måtte indtage nogle af dem til at gøre dele af arbejdet med mission. Lige siden og i stigende grad efterhånden som missionen spredtes til hele landet, har det i de fleste perioder knebet med de økonomiske midler og med at finde uddannede folk nok til at løfte opgaven, det være sig danske missionærer, det være sig national kateketer og siden grønlandske præster.

Situationen blev kritisk for missionen i begyndelsen af det 19. århundrede under Danmarks krig med England. Alle missionærerne forlod Grønland undtagen en. Derfor så de danske autoriteter sig nødsaget til for første gang at ordinere en grønlander. Ordinationen fandt sted i 1815 på grønlandsk. Dog ser det ikke ud til, at den grønlandske ordlyd er bevaret. Med denne ordination startede den tradition i Grønland, at den nyordnede umiddelbart efter sin ordination skulle prædike under den samme gudstjeneste. Den nyordnede fik sin autoritet øget ved at han skulle prædike for danskerne også. I samtiden et skridt frem i nationsbygningen, set fra nutiden et typisk tegn på kolonial magt.

Ikke at ordinere undtagen stillet over for mangel på danske missionærer, blev den linje, som de danske autoriteter fulgte indtil loven, som omformede missionen til den grønlandske kirke i 1905, ja endda længere. Der lå et skarpt skel mellem de ordnede og de, som ikke var ordneret. Grønlænderne accepterede dette, men ønskede så til gengæld, at nogle af kateketerne fik yderligere uddannelse for derefter at kunne blive ordneret. Men dette blev stort set bremset helt til begyndelsen af det 20. århundrede, skønt der stadig var problemer med at betjene den enorme kyst på tilfredsstillende vis.

Problemet med at dække alle steder tilfredsstillende findes stadig, selv med nutidens transportmidler. Løsningen nu er, at biskoppen udsteder ad hoc tilladelser til kateketer til at forrette nadveren. Der har aldrig været og er ikke noget ordinationsritual for kateketer.

Det lå et meget stort arbejde for missionærerne og for grønlænderne i at udvikle sproget, men en kristen terminologi groede frem og flere og

flere blev kristnet. Omsider omkring år 1900 blev grønlænderne – også for de danske autoriteters vurdering – modne til at blive missionærer selv i Thule regionen og i Østgrønland – og til at deltage i diskussionen af nogle centrale kristne begreber og termerne for dem på grønlandsk. Samtidigt med terminologidebatten kom også en tendens til at bruge verbalstammen *naalaC-* meget hyppigt, og i slutningen af det 19. århundrede betød det, at udtryk for ‘herlighed’ og ‘ære’, skiftede fra at bygge på en stamme, der betyder, at man må prise, over til en stamme, der betyder, at man skal lytte og adlyde (*naalannar-*). Tendensen til at fokusere på lydighed forsvandt i det 20. århundrede, men selve termen for ‘herlighed’ og ‘ære’ var blevet leksikaliseret og bruges stadig, skønt det ved sin let gennemskuelige etymologi stadig sender et signal, der går på lydighed. 1902 ritualet er præget i sin ordlyd af terminologidebatten.

Bortset fra terminologien, er ritualet fra 1902 baseret på det danske ritual af 1898, dvs at det kan karakteriseres som »overdragelse fulgt af bøn«. I 1974 blev der trykt en revideret grønlandsk version. I 1970erne fik Grønland en ny ortografi og Hjemmestyret blev etableret – begge begivenheder er afspejlet i det ritual, som senere blev publiceret udateret. Denne sidste version er ikke specielt fastlagt, men den er klart ikke revideret ud fra det nye ritual af 1987 i Danmark. Det betyder, at der stadig er tale om overdragelse. En ændring over til at følge det danske af 1987 ville ellers let kunne foretages på grund af det kirkefællesskab, som Grønland har med Danmark og Færøerne ud fra Rigsfællesskabet. Med hensyn til hvem der deltager i nadver lige efter en ordination blev den tradition som sås i 1902 – med at det var ordinanden (sammen med nogle fra hans nærmeste familie) – gradvist ændret til, at det er menigheden, mens ordinanden (eller en af ordinanderne) er med til at forrette nadveren.

I 1980, dvs et år efter indførelsen af Hjemmestyret, blev en vicebiskop for Grønland indsat i Nuuk. Siden 1994 har der været en biskop med sæde i Nuuk. Den seneste ordination fandt sted i 1995. I programmerne (der er intet specielt ritual udgivet) fra disse ordinationer fremgår det, at selv i 1980 fandt ordinationen sted i Nuuk, hvorfra vicebiskoppen skulle virke. Endvidere afspejles i Grønland også den danske udvikling fra overdragelse fulgt af bøn til bøn alene. I 1980 er overdragelsen der stadig, men i 1994 og 1995 – dvs efter 1987 ritualet i Danmark – er den skåret væk. Biskopper og præster vil stadig sige »amen«, men derpå sang både i 1980 og i 1994 menigheden »amen«. I 1995 fulgtes det nye danske ritual af 1987: Ingen overdragelse, intet separat »amen« fra biskopper og præster, men et »amen« fra menigheden.

Årsagen til at disse udviklinger i ordinationsritualet for biskop har

kunnet finde sted så let, er kirkefællesskabet inden for Rigsfællesskabet. Men lige netop derfor synes det påfaldende, at ordinationsritualet for præster ikke er blevet ajourført væk fra overdragelse og over til kun bøn. Skønt der i følge Iversen (Iversen, 1999, p. 6, argumenterende imod Eckerdal, 1983) ikke er stor forskel at fornemme, idet det i praksis nærmest ikke lykkes for nogen fra menigheden at tage del i det »amen«, som skal være vise forskellen – så er der dog en forskel. Ydermere ligger der også en forskel mellem før og efter 1987 i, at den ordinerede ikke efter 1987 siges at få embedet fra ordinator, idet denne taler på embeds vegne.

Ordination af en præst vil nu være en handling, som sker internt i Den grønlandske Kirke, og vil finde sted på grønlandsk. Når en biskop ordineres, er den ydre festivitas større end ved en præsteordination. Ordinationen af en biskop har også en anden atmosfære, idet ordinationsceremonien gennemføres på både grønlandsk og dansk/nordisk. Den nordiske præsentation – i stedet for blot dansk deltagelse – fra uden for Grønland vil ændre rammen fra en postkolonial til en mere global eller i hvert fald international ramme.

Ovenstående artikel er en udvidet og oversat version af min artikel til NOS-H projektet 'Ordinationens teologi og terminologi. Et forskningsprojekt om de ritualer og ordninger, der autoriserer til tjeneste i de nordiske kirker'. – med Hans Raun Iversen som hovedansvarlig.

Litteraturliste

- Atuagagdliutit: 1861 – (grønlandssproget avis)
 AvangnâmioK: 1913 – (grønlandssproget avis)
 Bergsland, Knut & Jørgen Rischel (red): 1986: Pioneers of Eskimo Grammar. In: *Travaux du cercle linguistique de Copenhagen*. København.
 Bertelsen, Alfred: 1945: Grønlændere i Danmark. Bidrag til Belysning af Grønlandsk Kolonisationsarbejde fra 1605 til vor Tid. 1945. *Meddelelser om Grønland. Bd. 145*. København. C. A. Reitzels Forlag. 1945.
 Berthelsen, Fr.: 1815: Brev til Mission Colligiet. In: *Grønlandske missionsberetninger, generelt 1814/15*
 Bugge, Aage: 1928: Godthaab seminarium (1845-1928). In: K Honoré Petersen (ed): *Træk af Kolonien Godthaabs Historie 1728-1928*. Nuuk 1928.
 Eckerdal, Lars: 1989: Den danske folkekirkes indvielsesliturgiske tradition i et luthersk liturgisk fællesskab. In: (red) V. Tranholm-Mikkelsen: *Under bøn og håndspålæggelse*.
 Egede, Hans: (1721-36)1925: *Relationer fra Grønland*. Edited by Louis Bobé In: *Meddelelser om Grønland. Vol. 54*.
 Egede, Poul: 1750: *Dictionarium grönländico-danico-latinum*. Hafniæ.

- Egede, Poul: 1756: *Catechismus Mingneq* (Lille Katekismus) Kiöbenhavn.
- Fabricsius, Otto: 1804: *Den grønlandske Ordbog*. København.
- Fenger, H. M: 1879: *Bidrag til Hans Egedes og den grønlandske Missions Historie 1721-1760 efter trykte og utrykte kilder*. København.
- Gad, Finn: 1976: *Grønlands historie III 1782-1808*. Nyt Nordisk Forlag. København. 1976.
- Gad, Finn: 1984: *Grønland*. Politikens Danmarkshistorie. Gad. 1984.
- Grønlands præstekonventer: 1906-62. (1-29. konvent) 2 bind. Greenland's National Library, Oldendow Samlingen kat. nr. 336-37.
- Iversen, Hans Raun: 1999: Pastor's and Bishop's Ordination in The Evangelical-Lutheran Church of Denmark. *Symposiet om Ordinationens teologi och terminologi*. Filadelfia, 29. Okt. 1999.
- Kanstrup, Jan: 1995: Kampen om Kikkik i København. De udviklingspolitiske mål bag seminarieoprettelsen i Grønland. In: Thorleifsen, Daniel (red): *Ilinniarfissuaq ukuni 150-ini. Festskrift i anledning af Ilinniarfissuaqs 150-års jubilæum i 1995*.
- Kleinschmidt, Samuel: 1851: *Grammatik der grönländischen sprache mit theilweisem einschluss des Labrador-dialects*. Berlin.
- Kleinschmidt, Samuel: 1871: *Den grønlandske ordbog*, omarbejdet af Sam. Kleinschmidt, udgiven ved H F Jørgensen. København.
- Kleivan, Inge: 1978: »Lamb of God« = »Seal of God«? Some semantic problems in translating the animal names of the New Testament into Greenlandic. In: *Papers from the Fourth Scandinavian conference of Linguistics*, Hindsgavl, 1978. Odense University Press, pp 339-345.
- Langgård, Karen: (1984)87: *Henrik Lunds verdslige digtning*. Ilisimatusarfik.
- Langgård, Karen: 1994: Henrik Lunds brug af forlæg i sin religiøse digtning. In: *Kultur- og samfundsforskning 94*. Ilisimatusarfik / Atuakkiorfik.
- Langgård, Karen: 1998: An examination of Greenlandic awareness of ethnicity and national self-consciousness through texts produced by Greenlanders, 1860s-1920s. In: *Études / Inuit / Studies*, Vol. 22(1).
- Langgård, Karen: 1999a: Vestgrønlandernes syn på østgrønlanderne gennem tiden. In: *Kultur- og samfundsforskning 98/99*. Ilisimatusarfik / Atuakkiorfik.
- Langgård, Karen: 1999b: »Fishermen are Weaklings:« Perceptions of Fishermen in *Atuaqalliutit* before First World War. In: Ole Marquardt, Poul Holm and David J Starkey (eds): *From Sealing to Fishing. Social Economic Change in Greenland, 1850-1940*. Studia Atlantica 4. Esbjerg.
- Langgård, Karen: 2000: Natursynet i den grønlandske litteratur. In: *Nordisk litteratur og mentalitet*. Red. Malan Marnersdóttir og Jens Cramer. Annales Societatis Scientiarum Færoensis Supplementum XXV. Torshavn.
- Langgård, Karen: 2001: Påskesalmen i den grønlandske salmetradition. In: *Luthersk påskpredikan i Norden*. Forskningsprogrammet Norden og Europa. Nordisk Ministerråd.
- Langgård, Karen: 2002: 'Jonathan Petersen og Grundtvig.' In: *Nordica*, bd 19, Odense.
- Lauritsen, K: 1976: Salmesangen i Grønland. *Hymnologiske meddelelser*. 5. årgang
- Lidegaard, Mads: 1986: Profeterne i Evighedsfjorden. Temanummer i *Tidsskriftet Grønland*. Nr 6-7, 1986.
- Lidegaard, Mads: 1993: *Grønlandernes kristning*. Atuakkiorfik. Nuuk.
- Ludwigs, Chr: 1921: 1721-1921. *Tohundredeaarsdagen for den grønlandske Mission*. København.
- Malling, A: 1962-78: *Dansk Salmehistorie*. Salmerne.
- Møller, Lars: 1890/91: In: *Atuaqagdliutit*. 1890/91: col.150

- Nalunaerutit*: 1905 – : Ilagîngne kalâliussune kivfartûtilingnut nalunaerutit (blad for ansatte i den grønlandske kirke)
- Nielsen, Frederik: 1936: Tussituvut. In: *Nalunaerutit*.
- Ostermann, H: 1921: *Den grønlandske Missions og Kirkes Historie*. Lohse. København.
- Ostermann, H: 1936a: Den første Ordination af en Indfødt i Grønland. *Det grønlandske Selskabs Aarsskrift 1936*. Gad. København 1936.
- Ostermann, H: 1936b: Uddrag af breve fra pastor Tobias Mørch. *Det grønlandske Selskabs Aarsskrift 1936*. Gad. København 1936.
- Schultz-Lorentzen, C W: 1921: Fra Mission til Kirke. In: Chr. Ludwigs (ed.)
- Schultz-Lorentzen, C W: 1926: *Den grønlandske Ordbog*. Grønlandsk – dansk.
- Schultz-Lorentzen, C W: 1938: Et Besøg i Grønland 1938. *Medd. om Den grønlandske Kirkesag*. København.
- Sammendrag af statistiske oplysninger om Grønland I-IV*. Beretninger og Kundgørelser 1942-47.
- Sørensen, Axel Kjær: 1983: *Danmark – Grønland i det 20. århundrede – en historisk oversigt*.
- Thuesen, Søren: 1988: *Fremad, opad. Kampen for en moderne grønlandsk identitet*. København.
- Wilhelm, Henrik: 1978: Kirke og Hjemmestyre i Grønland. In *Dansk kirkeliv 1978-79* (pp 86-102). Aarhus 1978.
- Wilhelm, Henrik: 1997: De store opdragere. Grønlands seminarier i det 19. århundrede. *Det grønlandske Selskabs Skrifter XXXIII*. København. 1997.
- Wilhelm, Henrik: 2001: »Af tilbøjelighed er jeg grønlander.« Om Samuel Kleinschmidts liv og værk. *Det grønlandske Selskabs Skrifter XXXIV*. København. 2001.

Grønlandske salmebøger fra den danske mission og siden 1905 den grønlandske kirke

Jeg har i listen nedenfor angivet de titler, som angives i kataloget »Groenlandica« udgivet af det grønlandske nationalbibliotek Nunatta Atuagaateqarfia, Nuuk (red: Benny Høyer) og i bibliotekets elektroniske katalog. For de bøger, som ikke findes i samlingen i Nuuk, har jeg anvendt kataloget fra det Kongelige Bibliotek i København.

- 1742: Hans Egede: *Elementa Fidei Christiana*. Hafnia.
- 1756: Poul Egede: *Catechismus Mingneq* (Lille Katekismus). Kiöbenhavn.
- 1761: Rasmus Bruun: *Ivngerutit okko 119*. Arsillyput. Kiöbenhavn.
- 1801: Otto Fabricius: *Ivngerutit tuksiutidlo*. Kiöbenhavnime.
- 1834: Knud Kjer: *Tukiautitait*. Odensime. (Salmer).
- 1838: Knud Kjer: *Ivngerutit*. Kjöbenhavnime. (Salmebog med tekst og bønnebog).
- 1856: Knud Kjer: *Tuksiautit kikiektugaursomik*. Frederikshavnime. (Salmer om den korsfæstede).
- 1876: Kristumiutut Tugsiautit. Kjöbenhavn. (Salmebog med tekst og bønnebog).
- 1885: Kristumiutut Tugsiautit. Kjöbenhavn. (Salmebog med tekst og bønnebog).
- 1907: tugsitit ilagît kalâdlit nâlagiane igdlunilo atugagssait. Kbh: A. Rosenberg-ip naqiteriviane, 1907 – VIII, 276, 237 sider (Salmebog, med tekst- og bønnebog, redigeret af Chr. Rasmussen, C.W.Schultz-Lorentzen og Jens Chemnitz / Grønlandsk salmebog).

- 1937: tapê: tugsitutit ilagît kalâtdlit nâlagiane igdlunilo atugagssaisa tapê. – Nûk: sinerís-saq kujatdliup naqiteriviane naqitigkat, 1937. – 151 sider (Salmebog, tillæg til salmebog. / Den grønlandske menigheds salmer).
- 1971: tugsitutit ilagît kalâtdlit atugagssait. – [S.1] : [s.n], 1971. – 524, 396 sider. (Salmebog, med tekst- og bønnebog, godkendt af Grønlands landsprovst).